

Kutadgubilig

FELSEFE – BİLİM ARAŞTIRMALARI

JOURNAL OF PHILOSOPHY – SCIENCE RESEARCH

26

EKİM 2014

ISSN: 1303-3387

ŞAMANİZM VE DEDE KORKUT HİKÂYESLERİNDEKİ ŞAMANİZM İZLERİ

Özlem Bağdatlı*

SHAMANISM AND THE TRACES OF SHAMANISM IN DEDE KORKUT STORIES

ABSTRACT

Shamanism, which can be originated and traced to prehistoric times, has created belief systems of various societies in wide geographies across the globe. For Shamanism, conception of universe is based on a layered understanding of the world consisting of spirits, which accommodates unique beliefs and life styles. Despite the fact that communities adopted other religions later on, reflections of the conception of universe are still traceable. For instance, traces of Shamanism are observable in the Book of *Dede Korkut* where Oghuz social and administrative order is perfectly expressed. The aim of this study is that to determine the effects of Shamanism and to show continuity of the values of culture and tradition in the Book of *Dede Korkut* which is a masterpiece of Turkish thought.

Key words: Shamanism, the Book of *Dede Korkut* Shamanism in Turkish thought, the traces of Shamanism in Dede Korkut stories, cults, culture, continuity.

ÖZET

Kökene ve izleri tarih öncesi çağlara kadar götürülebilen Şamanizm, çok geniş bir coğrafyada çeşitli toplumların inanç sistemini oluşturmuştur. Şamanizm'in evren tasavvuru ruhlarla örülü, katmanlı bir dünya anlayışına dayanmakta, kendine özgü bir yaşam ve inançlardan meydana gelmektedir. Toplumlar, sonrasında farklı dinlere girdiklerinde dahi, bu evren tasavvurunun yansımaları devam etmiştir. Oğuzların

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Doktora Öğrencisi.

toplumsal ve idari düzeninin en iyi şekilde işlendiği *Dede Korkut Kitabı*'nda da Şamanizm'e dair izleri görmek mümkündür. Bu çalışmada amaç, Türk düşüncesinde önemli bir eser olarak kabul edilen *Dede Korkut Kitabı*'nda Şamanizm'in etkilerini belirlemek, kültüre ve geleneğe ait değerlerin sürekliliğini göstermektir. **Anahtar Kelimeler:** Şamanizm, *Dede Korkut Kitabı*, Türklerde Şamanizm, Dede Korkut hikâyelerinde Şamanizm izleri, kültler, kültür, süreklilik.

...

1. Şamanizm

Şamanizm, tipik olarak Sibiryaya ve Orta Asya'ya özgü olmakla birlikte,¹ Kamçatka yarımadasından başlayarak bütün Kuzey ve Orta Asya, Kuzey Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Kore ve Japonya'yı içine alan geniş bir coğrafyada çok eski çağlardan beri uygulanan çeşitli tekniklerin ortak adıdır.² Dünyanın çeşitli yerlerinde ve değişik zamanlarda ayrı görünümlere bürünmüş olan Şamanlığın, eski kandaş toplum inancı olduğu ve gens kaynağına dayandığı ifade edilmiştir.³

Şaman ya da kam adı verilen din adamları aracılığıyla gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünü olan Şamanizm; İslâmiyet, Hıristiyanlık, Budizm gibi tam anlamıyla teşekkül etmiş bir din değil, tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında bağlantı sağlayan bir sistem ve tekniktir.⁴ Şamanizm'in din olup olmadığı hakkında, konu üzerinde çalışan araştırmacılar arasında bir görüş birliği oluşmamıştır. Rusya'da, İskandinav ülkelerinde, Amerika ve Macaristan'da Şamanizm üzerine yapılan akademik ve bilimsel araştırmalarda, Şamanizm'in bir "din" olduğu olgusu çıkmamıştır. Şamanizm'in tek tanrılı dinlerde görüldüğü gibi bir inanç sistemi ve kesin kuralları yoktur.⁵ Şamanizm, "bir dinden ziyade merkezinde şamanın yer aldığı, kendine has inanç ve ritüelleriyle farklı formları bulunan vecde dayalı bir yöntemdir."⁶ Şamanizm ya da başka bir adlandırmayla şamanlık, "dine benzer bir çeşit mistik inanç faaliyeti ve hadisesi"⁷ veya "ilkel inanç temelinde olgunlaşan ve gelişen bir çeşit halk inancı"⁸ şeklinde tanımlanmıştır.

¹ Mircea Eliade, *Şamanizm*, İmge Yayınevi, Ankara 2006, s. 22.

² Harun Güngör, "Şamanizm", *DİA*, C. 20, 2010, s. 325.

³ Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Alan Yayınları, İstanbul 2000, s. 42, 44.

⁴ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2002, s. 15.

⁵ Ahmet Ali Arslan, "Türk Şamanizm'inin Kaynağına Doğru", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, Konya 2005, s. 58.

⁶ Güngör, "a.g.m.", 2010, s. 325.

⁷ Bi Xun, "Dede Korkut Kitabı'nın Şamanlık Temeli", Çev. Alimcan İneyet, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK, S. 10, Ankara 2010, s. 467.

⁸ Xun, "a.g.m.", s. 469.

Şamanizm yerine Kamlık deyimini kullanan Yuguşeva'ya göre Kamlık, bir din değildir, dünyanın en eski inancıdır.⁹ R. N. Hamayon, Şamanizm'i av ile avcı ilişkisine atıfla açıklamıştır. Eliade, Şamanizm'i en eski vecd tekniklerinden biri, şamanı da bir ruh uzmanı ve vecd ustası diye nitelemiştir. Eliade'e göre Arktika, Sibiry ve Orta Asya kültürlerinde birbirinden farklı iki alan mevcuttur. Bunlardan biri gök tanrı ekseninde oluşmuş dinî alan, diğeri vecd deneyimi ve sihirden oluşan Şamanizm'dir.¹⁰ Eski Türklerdeki din ve sihir alanlarına yönelik benzer bir ayırım Ziya Gökalp tarafından Toyonizm ve Şamanizm şeklinde yapılmıştır. Fuad Köprülü, Şamanizm'i bir din olarak kabul etmiş, Orta Asya Türk-Moğol Şamanizmi'nin Yesevi, Rifai, Kalenderi, Haydari, Bektaşî ve Torlaki gibi İslâm tarikatları üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Irene Melikoff da Anadolu Aleviliği'nde yer alan kırklar semahını doğrudan Şamanizm'e bağlamış, Alevilik içinde birçok Şamanî unsurun bulunduğu dikkat çekmiştir.¹¹

Genellikle Ural-Altay halklarıyla ilişkilendirilen Şamanizm, evrimci teoriler doğrultusunda bilhassa Rus ve İskandinav araştırmacıları tarafından “animizmin bir sonraki aşaması, tabiatın kişileştirilmesini esas alan, düalist ruh ve dünya görüşüne dayalı bir inanç sistemi” olarak tarif etmiştir.¹² Şamanizm, uygulamalı bir animizm, yani pratik bir cancılık olarak kabul edilmiştir. Çünkü tabiat, tanrıları ve ruhlarıyla canlıdır ve evrenin bütünü ancak birbirine bağlı olarak kavranabilir. Şamanlar, bu kavramı üst düzeyde gerçekleştirebilen yapılarıyla ruhlar ve tanrılarla insan arasındaki ilişkiyi sağlayan arabuluculardır.¹³ Şamanın belirli sonuçlar elde etmek için belirli bir düzende gerçekleştirdiği özgün eylemlerin bütünü¹⁴ olarak ifade edilen Şamanizm'de, şaman etkin bir rol üstlenmektedir.

Şaman kelimesi, Tunguzcadan Rusça yoluyla Batı ilim dünyasına geçmiştir. Aslen Sanskritçenin bir koluna bağlı olduğu bilinen kelimenin, Hint Avrupa dillerinden Toharca (*Samane*-Budist rahip) ve Soğdçadaki (*Saman*) transkripsiyonları keşfedilince, bu terimin Hint-Avrupa menşeli olduğu görüşü kuvvet kazanmıştır.¹⁵ Tunguzcada “kâhin, sihirbaz” gibi anlamlara gelen, Batılı etnolog ve antropologlarca “rahip, büyücü, hekim veya ruh avcısı” şeklinde tanımlanan şaman kelimesi, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Rusçaya geçmiş ve bu yolla yayılarak etnoloji kavramları arasına girmiştir. Tatarca ve Altaycada, şaman karşılığında kam (gam) kelimesi kullanılmıştır. Yakutçada “oyun”, Moğolcada “böge” veya “bö”, Kırgızca ve Kazakçada “baksı, bahşı, karamurt, darger”, Samoyed dilinde “tadı bey” şeklinde yer almıştır. Kadın şamanlar

⁹ Nadya Yuguşeva, “Altaylarda Kamlık (Şamanizm) İnancı ve Anadolu'daki Yansımaları, Akt: Prof. Dr. Sadık Kemal Kural, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK, S. 590, Şubat 2001, s. 204.

¹⁰ Güngör, “a.g.m.”, 2010, s. 325.

¹¹ Güngör, “a.g.m.”, 2010, s. 325.

¹² Güngör, “a.g.m.”, 2010, s. 325.

¹³ Ali Duymaz, “Tekerlemelerin Kökeninde Şamanizm Unsurları”, *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 10, S. 37, Bahar 1998, s. 115.

¹⁴ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İşaret Yayınları, İstanbul 1998, s. 49.

¹⁵ Saadetin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 108.

ise “utagan, udagan, ubakan, utugan” diye adlandırılmıştır.¹⁶ Mançu dilinde “sama”, Palicede dilenci, keşiş anlamındaki “samana”, Çince de şa-men, şaman sözcüğünün etimolojik kökenine ilişkin örneklerdir.¹⁷

İlk şamanın nasıl ve ne zaman ortaya çıktığına ilişkin Sibiry’a da çeşitli mitler oluşturulmuştur. Yakut geleneğine göre, ilk şaman olağanüstü bir güce sahipmiş, ama gururu ve kibri yüzünden Yakutların yüce Tanrı’sının üstünlüğünü tanımayı reddetmiş. Bu şamanın vücudu yumak hâlinde yılanlardan oluşuyormuş. Tanrı onu yakmak üzere ateşi göndermiş ama alevlerden bir kara kurbağası çıkmış. Kötü cinler işte bu hayvandan türemiş ve Yakutların en üstün erkek ve kadın şamanlarını doğurmuşlar.¹⁸ Turukhan Tunguzlarının ise başka bir söylencesi vardır: “İlk şaman şeytanın yardımıyla kendi kendine ve kendi başına şaman olmuş. Yurdun tepesindeki delikten uçup gitmiş ve az sonra kuğularla birlikte dönüp gelmiş.”¹⁹

Buryatlar’ın anlatısına göre, başlangıçta Batı’da tanrılar, Doğu’da kötü ruhlar varmış. Tanrılar insanı yaratmışlar ve insan, kötü ruhlar yeryüzüne hastalık ve ölüm saçmaya dek mutlu yaşamış. Tanrılar, hastalık ve ölümle savaşmak üzere bir şaman armağan etmeye karar vererek insanlara Kartalı göndermişler ama insanlar onun dilini anlamamışlar ve bir kuşa güvenememişler. Kartal geri dönüp tanrılardan kendisine konuşma yetisi vermelerini ya da insanlara bir Buryat şaman göndermelerini istemiş. Tanrılar ise Kartalı, yeryüzünde rastlayacağı ilk kişiye şamanlık yetisi vermesini buyurarak, tekrar dünyaya göndermişler. Kartal yere inince bir ağaç dibinde uyuyan bir kadın görüp onunla çiftleşmiş. Bir süre sonra kadın bir oğlan doğurmuş ve bu çocuk “ilk şaman” olmuş. Başka bir anlatışa göre ise kadın kartalı görünce ruhları (cinleri) görmüş ve kendisi şaman olmuş.²⁰

Şamanizm’in ne zaman ortaya çıktığı ve ne gibi değişiklikler geçirdiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, başlangıcının Paleolitik çağa dayandığı ve günümüze kadar varlığını sürdürdüğü kabul edilmiştir.²¹ Tarihteki gelişimin incelenmesi, en eski “saf” Şamanlığın, Kuzey-Orta Asya coğrafyasında izlenebilen Şamanlık olduğunu göstermiştir.²² Eldeki mevcut kalıntılar ve Sibiry’a da kayalara çizilmiş tarih öncesi kaya resimlerinden, ilk Şaman geleneğinin, Sibirya’nın kuzeyinde yaban hayvanları avlayarak hayatlarını devam ettiren ve hayvanların ruh dünyası ile bağ kurduklarına inanan Türk toplulukları arasında yayıldığı söylenmektedir.²³ Arkeologlar, kendi yönlerinden Şamanizm’in tarih öncesi devirlerden beri var olmuş olduğunu iddia etmekte, topraktan

¹⁶ Güngör, “a.g.m.”, 2010, s. 325.

¹⁷ Eliade, *a.g.y.*, s.95.

¹⁸ Eliade, *a.g.y.*, s. 94.

¹⁹ Eliade, *a.g.y.*, s. 94-95.

²⁰ Eliade, *a.g.y.*, s. 95.

²¹ Güngör, “a.g.m.”, 2010, s. 325 .

²² Hassan, *a.g.y.*, s. 48.

²³ Arslan, “a.g.m.”, 2005, s. 58-59.

çıkarılan eşyalar, taşlar, kenevir tohumları, Moğolistan ve Güney Sibiry'a'daki kaya resimlerini de kanıt olarak göstermektedirler. Ancak bu bulgular bilim çevrelerinde kuşkuyla karşılanmaktadır.²⁴ Bu konuda çalışan bazı araştırmacılara göre, Kamlık inancı, “insanoğlunun yaratıldığı zamandan beri süregelen bir inançtır”.²⁵ Tarihsel geçmişi insanlığın en eski çağlarına dayandırılan Şamanizm, halen hem tek başına bir inanç sistemi olarak hem de başka dinlerin içinde batıl inançlar ya da kültürel davranışlar şeklinde sürmektedir. Bu sürekliliği sağlayan nedir? Bin yıllar öncesinden beri var olan ve toplumların inanç ve kültürlerinden hâlâ silinmemiş olan Şamanizm'in insan ve dünya kavrayışında, bu sürekliliğin ipuçlarını bulmak mümkün olabilir.

1.1. Şamanizm'de Evren Anlayışı

Şamanizm'in görüldüğü toplumlardaki yaşam ve inanış şekli, bize bu inanç sisteminin arka planı hakkında ipuçları vermektedir. Arktika, Sibiry'a ve Orta Asya halkları, büyük çoğunlukla avcı/balıkçı ya da çoban/hayvancı insanlardan oluşmuştur. Belli bir göçebelik hepsinin esas karakteridir, budunsal ve dinsel farklılıklarına rağmen inanışları ana hatlarıyla birbiriyle çakışmıştır. En büyük gruplardan Çukçiler, Tunguzlar, Samoyedler ve Türk-Tatar halkları örnek olarak alındığında, bir “deus otiosus” (dünyaya müdahaleden uzak, aylak Tanrı) olan Gök Tanrı'yı tanımış ve ona tapmışlardır.²⁶

Adı geçen toplulukların ortak inancı olarak görünen Şamanizm'de evrenin yapısı, merkezlerinden geçen bir eksenle bağlı, üst üste olan ve birbirlerine geçebilen üç kattan oluşmuş gibi tasarlanmıştır.²⁷ Dünya tasarımları ise dikdörtgen ya da daire biçiminde olmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde, Altaylılarda, dünyanın önce daire, sonra kare biçiminde olduğuna inanıldığı tespit edilmiştir. Yakutlar gök dairesinin, dörtgen yeryüzünün kenarlarına değdiği fikrine sahip olmuşlardır. Bu şeklin merkezinde kutsal sayılan bir dağ ve Dünya Ağacı çeşitli katlara ayrılmış olan yer ve göğü birleştirmiştir.²⁸ Şamanist inanışta Kutupyıldızı'na kadar uzanan, dünyanın ekseni ve direği olarak nitelenen Dünya Ağacı önemli bir yer tutmuştur. Dünya Ağacı, bazen Hayat Ağacı'na dönüşmüş olarak anlatılmıştır. Dünya Ağacı ile Hayat Ağacı birbirleriyle ilişkili olmakla birlikte birbirlerinden farklıdır. Dünya Ağacı'nın kozmolojik sistemde yeri olan dünya ekseni, Hayat Ağacı'nın ise hayatın yenilenmesi, türeme ya da ölümsüzlükle ilgili olduğu belirtilmiştir. Dünya Ağacı kimi zaman dağ olarak gözükmüş, dünyanın eksenini dağ teşkil etmiştir.²⁹

²⁴ Roux, *a.g.y.*, s. 52.

²⁵ Yuguşeva, “a.g.m.”, s. 201.

²⁶ Eliade, *a.g.y.*, s. 27-28.

²⁷ Eliade, *a.g.y.*, s. 291.

²⁸ Çoruhlu, *a.g.y.*, s. 89.

²⁹ Çoruhlu, *a.g.y.*, s. 92-94.

Dünya Ağacı'nın bir direk görevi görerek bir arada tuttuğu bu katlar, belirli bir düzen üzere birbirlerinden ayrılmışlardır. Yukarıda ve aşağıda dokuz (veya yedi) kat bulunmaktadır. Gökyüzü ışık âlemi, yeraltı da karanlıklar dünyasıdır. İnsanlar da bu iki âlem arasında yani yeryüzünde yaşamaktadırlar.³⁰ Göğün en üst katında altın kapılı bir sarayda altın bir taht üzerinde Tanrı Ülgen oturmaktadır. Ülgen, iyilik eden bir ilâhtır. Onun huzuruna giden yolda yedi engel bulunur. Ülgen'in yanına giden yol yalnızca erkek şamanlara açıktır.³¹ Bununla beraber ayın sırasında, erkek şaman da ancak beşinci engeli teşkil eden "altın kazık"a kadar gelebilir, buradan geri dönmeye mecburdur. Dış görünüş olarak bir insan gibi görünen Ülgen'e dualarda "ak nur (Ak Ayas)", "nurlu Hakan (Ayas Kaan)", "fırtına koparan (künurtçı)", "şimşek çaktıran (yalgındı)" ve "yakıcı (küygeççi)" olarak seslenilir. Ülgen güneş, ay ve gökyüzünün yaratıcısıdır.³² Ülgen, gökkuşağını, insanları ve onların barınaklarını, vahşi ve evcil hayvanların baş, kirpik ve göbeğini, otlak ve yaylaları, ateşi yaratmıştır.³³ Ülgen, gök cisimlerini hareketlendirip yönetmek, gök gürültüsü yaratmak, yıldırım düşürmek, Tanrı tükürükleri olarak adlandırılan yağmuru başlatmak gibi pek çok tanrısal güce sahiptir.³⁴

Göğün en üst katında oturan bu tanrının, buyruğu altında ve daha alt katlarda yer alan, görevleri insanlara göz kulak olmak ve yardım etmek olan, sayıları yedi ya da dokuz olarak değişen "oğlu" ya da "ulağı" vardır.³⁵ Ülgen ile insanlar arasında bağlantı kuran en önemli varlıklardan biri de aracı ruhlardır. Tüm aracı ruhlar arasında ilk sırayı Yayık alır. O, gökyüzünde yaşayan bir ruh olup Ülgen'in varlığının bir parçasıdır. Yayık, insanları tüm kötülüklerden koruması ve tüm canlılara hayat vermesi için Ülgen tarafından gökyüzünden yeryüzüne gönderilmiştir. Bundan dolayı o, dualarda Kuday (Tanrı) adıyla göklere çıkarılmıştır.³⁶ Şaman, Yayık'ın yardımı ve rehberliği ile kurbanını Ülgen'e götürmektedir.³⁷

Altaylılarda, Gök Tanrı'sından sonra gelen tek önemli tanrı, yeraltının egemeni Erlik Han'dır ve şaman tarafından oldukça iyi tanınır.³⁸ Erlik, yerin en altında, kara çamur veya duvarla çevrili kara demirden sarayda, kara taht üzerinde oturur.³⁹ Kötülüğün kaynakları da yerin altındadır. En büyük felaketler ve salgın hastalıkların müsebbibi olan Erlik'e giden yolda tıpkı, Ülgen'inki gibi engeller vardır. Bunlara pudak (budak)

³⁰ Gömeç, *a.g.y.*, s. 113.

³¹ Gömeç, *a.g.y.*, s. 113; A.V. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Rusçadan Çev. Dr. Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova, Kömen Yayınları, Konya, 2006, s. 10.

³² Anohin, *a.g.y.*, s. 10-11.

³³ Anohin, *a.g.y.*, s. 11.

³⁴ Anohin, *a.g.y.*, s. 12.

³⁵ Eliade, *a.g.y.*, s. 27-28.

³⁶ Anohin, *a.g.y.*, s. 13-14.

³⁷ Anohin, *a.g.y.*, s. 14.

³⁸ Eliade, *a.g.y.*, s. 28-29.

³⁹ Anohin, *a.g.y.*, s. 5.

denir.⁴⁰ Şaman bu engelleri aşarak yerin altına ve gökyüzüne yolculuklar yapmaktadır.

Şamanlar, büyük kara ruh (kara yaan tös) olarak kabul edilen Erlik'in sarayına girebilir ve onunla doğrudan irtibata geçebilirler.⁴¹ Şamanlar, dualarında Erlik'e Kay-rakan olarak seslenirler. Dualarda Erlik'e sık sık baba (Erlik ada) ve insan ruhunun yaratıcısı (özör tındı bıçışkan/hayat için ruh ören, yaratan) olarak hitap ederler.⁴² Şaman dualarında Erlik'in dış görünüşü ve kıyafeti tasvir edilmiştir. Bu tasvire göre, Erlik atletik vücutlu, ihtiyar bir adamdır. Gözleri ve kaşları kömür gibi kapkaradır, sakalı ise ikiye ayrılarak dizlerine kadar uzanmıştır. Köpeğin azı dişine benzeyen bıyığı, kıvrılarak kulaklarına asılmış hâldedir. Çenesi tokmağa, boynuzları ağaç köklerine benzer, saçları ise kıvrırcıktır.⁴³

Orta ve İç Asya'da yaşayan Türk toplulukları arasında, dünyanın oluşumu ve insanın yaratılışı ile ilgili çeşitli efsanelere ulaşılmıştır. Bu efsaneler, derlendikleri çağa göre İslâmiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik, Budizm ve Maniheizm'den bazı etkiler taşımakla birlikte, genel yapısıyla erken devir Türk mitolojisinin izlerini de göstermişlerdir.⁴⁴

Verbitskiy'nin derlediği Altay Yaratılış Destanı'na göre, her yer başlangıçta uçsuz bucaksız su hâindedir ve Tanrı Ülgen biçim değiştirmiş olarak bu suların üzerinde yüzmektedir ancak konacak bir yer bulamamaktadır. Ülgen'e göklerden gelen bir ses emir verir ve bu emir üzerine Ülgen denizden çıkan bir taşın üzerine çıkar. Dişi ruh Ak-ene (Ak-ana), Ülgen'e yaratma kudretini ve ilhamını verir, Ülgen yeri ve göğü yaratır.⁴⁵

Yerin ve insanın yaratılışı hakkında Altaylarda derlenen başka bir efsane de Anohin tarafından sunulmuştur. Anohin'in belirttiğine göre, Altaylılar, üzerinde yaşadıkları yere “çın yer” (gerçek yer) demişlerdir. Bu yerin altında sonsuz karanlığın hâkim olduğu “altingi oroon” (alt dünya) veya “alış yer” (uzak, irak yer) denilen bir yer daha vardır.⁴⁶ Altaylılara göre, gerçek yer, şu an, varlığının ikinci aşamasını yaşamaktadır. Altaylılar ikinci aşamanın başlangıcını tufan (yayık)a dayandırmışlardır. Buna göre, Tufanın olacağını ilk olarak demir boynuzlu gök (tüylü) bir teke haber vermiştir. Gök teke yedi gün boyunca kudurmuşçasına meleyip koşarak yeryüzünü dolaşmıştır. Yedi gün deprem olmuş, dağlar ateş püskürmüş, yağmur yağmış, fırtına olmuş, dolu ve kar yağmıştır. Bundan sonra soğuklar başlamıştır. Tufanın olacağını bilen yedi kutsal kardeş, bir gemi yapmışlar ve bu gemiye her cins kuş ve hayvandan birer çift almışlardır. Onların en büyüğü Erlik, diğeri ise Ülgen'dir. Ülgen'e üstün tanrısal yetenekler verilmiştir ve o “nomçı” (kitapçı)dır. Tufan sona erdiğinde Ülgen gemiden bir horoz (takaa) salmış ama horoz soğuktan ölmüştür. Sonra bir kaz göndermiş ancak kaz gemiye geri dönme-

⁴⁰ Gömeç, *a.g.y.*, s. 113.

⁴¹ Anohin, *a.g.y.*, s. 6.

⁴² Anohin, *a.g.y.*, s. 5.

⁴³ Anohin, *a.g.y.*, s. 5.

⁴⁴ Çoruhlu, *a.g.y.*, s. 97.

⁴⁵ Çoruhlu, *a.g.y.*, s. 97-98.

⁴⁶ Anohin, *a.g.y.*, s. 19.

miştir. Ülgen üçüncü kez kuzgunu (kuskun) göndermiştir. Leş bulup yemeye başladığı için kuzgun da geri dönmemiştir. Yedi kutsal kardeş gemiden çıkmışlardır.⁴⁷ Ülgen hikmetli kitap olan “nom” yardımı ile insan yaratmaya başlamıştır. Altın fincan içine gök çiçek (kök çiçek) koymuş, büyük kardeşi “Erlık” bu çiçeğin bir parçasını çalmış ve o da bir insan yaratmıştır. Ülgen kardeşine öfkelenmiş ve: “Senin yarattığın halk kara kayış kuşaklı kara kavim olsun!” diyerek onu lanetlemiş ve “Benim yarattığım ak kavim güneşin doğduğu, senin yarattığın kara kavim ise güneşin battığı yere gitsin.” demiştir. Kara kavim bir çemberi deri ile kaplayıp davul icat ederek yeryüzünde ilk defa Şamanî ayin yapmaya başlamıştır.⁴⁸ Dünyanın ve insanın yaratılışına dair olan bu anlatıların tufanla ilgili olan bölümü Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık’taki Nuh Tufanı ile benzerlik göstermektedir.

Diğer bir rivayete göre, “Ülgen” insan vücudunu yarattıktan sonra yüce tanrı olan Kuday’a yarattıkları için can istemeye kuzgunu göndermiş. Kuday kuzguna Ülgen’in istediği canları vermiş. Kuzgun onları gagasıyla sıkıca tutup geri yola koyulmuş. Yol uzun olduğu için acıkan kuzgun gördüğü ilk iki leşte kendisine hâkim olduysa da üçüncü leşte kendisini tutamamış, sevinçten bağırmaya başlayınca gagasındaki canlar düşmüş ve çamlar, sedirler, akçamlar, ladin ağaçları, ardıç gibi iğne yapraklılar ormanının üstünde dağılmış. Bundan dolayı bu ağaçlar kışın da yazın da yeşerir olmuş. Kuzgun, gökyüzüne giderken Erlık, gece yarısında yeraltından çıkıp dünyayı ziyaret etmiş. O, yer üstünde yeni bir saray (örgöö) görmüş ve sessizce ona sokulmuş. Saray Ülgen’in yarattığı insan vücutları ile doluymuş. Ülgen, Erlık’ten şüphelenerek saray kapılarının yanında muhafız olarak bir köpeği bırakmış. Eski zamanlarda köpeklerin tüyü yokmuş ve onlar insan gibi çıplak (tüysüz) imişler. Erlık köpeği kürk ve yiyecek karşılığında kandırmış ve saraya girmeyi başarmış. Sarayda bulunan bütün cesetlere Erlık kendi canını üflemiş ve “Bunların hepsi benim olacaktır.” demiş. Vücutlar dirilmiş. Bunların arasında çocuklar, delikanlılar, kızlar, adamlar, kadınlar ve ihtiyarlar da varmış. Böylece yeryüzünde insanlar ortaya çıkmış.⁴⁹

Bu efsanelerde yaratıcı Tanrı Ülgen olmakla birlikte ona ilham veren ya da yaratma kudretini veren daha büyük bir tanrı (Kuday) ya da ruh (Ak-ene) gözükmektedir. Ülgen’in karşısında ise onun yarattığı her şeyi bozmaya çalışan, tüm kötülüklerin sebebi olan Erlık bulunmaktadır. Erlık’in yeri yeraltı dünyasıdır.

Erlık’in neden yeraltında olduğunu anlatan efsaneye göre, Erlık her gece yeraltı dünyasından çıkıp sahip olduğu dumansız barut ile doldurulan tüfeğiyle insanları vurur, canlarını ise kendisi alıp götürürmüş. Saraydaki halkın azaldığını fark eden Ülgen, Erlık’in barutluğunu kimse görmeden başka bir barut ile doldurmuş. Erlık gece tüfeğini ateşlediğinde kulakları sağır eden bir ses meydana gelmiş. Erlık kor-

⁴⁷ Anohin, *a.g.y.*, s. 19.

⁴⁸ Anohin, *a.g.y.*, s. 20.

⁴⁹ Anohin, *a.g.y.*, s. 20- 21.

kusundan tüfeği atıp yeraltı âlemine kaçmış. O günden beri Erlik yeryüzüne çıkmaz olmuş. Erlik, canlar avlamak için elçilerini gönderir olmuş.⁵⁰

Altaylılarda, insanlar ve hayvanlar için en ağır ve salgın hastalıklar ile korkunç felaketler Erlik'in adıyla bağdaştırılmıştır. O, insanı kendisine kurban kesmesi için zorlamak amacıyla bu hastalıkları gönderir. Eğer insan onun arzusunu yerine getirmez, kurban sunmaz ise Erlik onu ölümle cezalandırır. Sonra onun canını yanına alıp yeraltı âlemine (altıngı oroon) götürür ve kendisinin hâkim olduğu bir mahkemede yargıladıktan sonra onu kendine uşak, hizmetkâr yapar. Altaylılar tarafından kötü bir varlık olarak kabul edilen Erlik, bazen o ruhu, insanlara kötülük yapmak amacıyla yer üstüne gönderir.⁵¹

Kötü ruhlar ölen insanların canlarıdır. Onlar boylara (söök) ayrılmaktadırlar. Bunlar kalabalık gruplar oluşturarak bir zamanlar yaşadıkları, ait oldukları ayılın etrafında dolaşarak varlıklarını sürdürürler. Bazen ağgözlülük onları kendi boylarının ayılından başka bir boyun ayılına gitmeye zorlar. Kurnaz ve sırnaşık olan bu ruhlar, kapı veya duvardaki yarık ve çatlaklardan içeri sızarak insanı yemek için saldırırlar.⁵² Altaylılar, ölümü kötü ruhun kişiyi yemesi (körmös yeğen), vücuttaki yara izlerini ise körmösün ısırlıkları olarak izah etmişlerdir.⁵³

Altaylıların inancına göre, can ölümsüzdür. İstisnasız her ölünün canı öbür dünyada “körmös”e dönüşür. Altaylılar Erlik'i ve ona tâbi bütün ruhları ve ayrıca ölen bütün insanların ruhlarını da “körmös” diye adlandırmışlardır. Körmöslerin öbür dünyadaki kaderi dünyada yaptığı iyilik ve kötülüğe bağlı olarak değişiklik gösterir. İyi insanın ruhu ölümden sonra yeryüzünün tüm güzelliği ve nimetlerinden faydalanarak bu dünyada yaşar. Böylece yeryüzü, onun için cennet olur ve ölümden sonra burada bulunmak ruh için en iyi durumdur. Bu dünyada günahkâr olarak yaşayanın ruhu ise günahlarının cezası olarak Erlik'in yanına, yeraltındaki dünyaya gider. Böyle bir ruh öbür dünyaya geçer geçmez, Erlik'in uşağı, elçisi olur. Bütün insanlara kötülük etmeye çalışır, onlara hastalık bulaştırır. Ayrıca akrabalarından birini Erlik'in âlemine götürmeye çalışır.⁵⁴

Ölen adamın geride kalan akrabaları, onun ruhunun daha yeryüzünde olduğu ilk anlarda kendi huzur ve emniyetleri bakımından büyük korku içinde yaşarlar ve bu dönem içinde meydana gelen tesadüfî kazalar, ölenin akrabalarını, körmösün ısrarcı faaliyetlerinden kurtulmak için başka bir yere taşınmaya zorlar.⁵⁵ Ruhların ölümden sonra yeryüzü ile olan irtibatlarının devam etmesi ve yaşayan insanlara kötülükler yapma ihtimalleri, insanları bazen buldukları yeri terk etmelerine kadar varan çareler bulmaya zorlamıştır. Kötü ruhlardan korunmanın yolunu gösteren kişiler şamanlar olmuştur.

⁵⁰ Anohin, *a.g.y.*, s. 22.

⁵¹ Anohin, *a.g.y.*, s. 3.

⁵² Anohin, *a.g.y.*, s. 8.

⁵³ Anohin, *a.g.y.*, s. 8.

⁵⁴ Anohin, *a.g.y.*, s. 25.

⁵⁵ Anohin, *a.g.y.*, s. 25.

Altaylıların inancına göre bütün şamanların canları ölümden sonra yeryüzünde varlığını sürdürme hakkına sahip körmösler grubuna dâhildir.⁵⁶ Ruhlar ve Tanrı ile insanlar arasında aracılık yapan ve öldükten sonra da ayrıcalıklı bir konumda olan şamanlar kimdir ve nasıl belirlenir? Belirli bir eğitimleri var mıdır? Hangi özelliklerinden dolayı şaman olma hakkına sahip olurlar?

1.2. Şaman Kimdir?

Şamanlar seçilmiş kişilerdir ve bu nitelikleriyle, topluluğun öteki üyelerinin ulaşamadığı bir kutsal alana erişebilirler. Şamanlar, kendi dinsel deneyimlerinin yoğunluğuyla topluluğun geri kalan kısmından ayrılırlar. Şaman, büyük bir insan ruhu uzmanıdır, ruhu yalnız o görür, ruhun yazgısını ve formunu o bilir. Dinsel yaşamın büyük bir kısmı şaman olmadan yaşanır. Ruhun yazgısının gündeme geldiği, hastalık, ölüm, uğursuzluk, göğ ve yer altına mistik yolculuk gibi durumlar, şamanın varlığını zorunlu hâle getirirler.⁵⁷

Şamanlık dünyası ilâh ve ruhlarla dolu bir dünyadır.⁵⁸ Şamanizm'in temelini ruhlara yönelik inanç oluşturur. Şamanların görevleri bölgeden bölgeye değişmekle birlikte, genelde ruhlar/tanrılar âlemiyle irtibat kurmak suretiyle insanları kötü ruhların etkisinden korumak ya da kurtarmaktır. Onlar şamanlıktaki yüce ruh olan Tanrı tarafından insanlara gönderilmiştir.⁵⁹ Şamanlar, kendi obası ile ruhların büyüğü olan Ulu Tanrı arasında vasıtacıdır. İnsanlar arzu ve isteklerini Tanrı'ya şaman, şamanlar ise yardımcı ruhlar vasıtasıyla ulaştırır.⁶⁰ Şaman, vecd hâline geçiş sayesinde atalarının ve doğanın ruhlarıyla konuşarak kehanette bulunabilen, ruhlarını kaybetmiş ya da hastalıktan ıstırap çekmiş kişileri iyileştiren ve topluluğun sağlığı için ayinler yapan dinsel uygulayıcıdır.⁶¹

Şamanlar üç gruba bölünmüşlerdir: 1. Hastalıkları sağaltan, fala bakan şamanlar, 2. Ruhu evden cesedin defin olunduğu yere salan şamanlar, 3. Ruhu Tanrı'nın dergâhına salabilen şamanlar. Bu vergi her şamana verilmediği için böyle şamanlar ulu şamanlar sayılmıştır.⁶²

Şamanlar, her türlü hastalığa çare bulmak, hastanın hastalık esnasında ayrılan

⁵⁶ Anohin, *a.g.y.*, s. 25.

⁵⁷ Eliade, *a.g.y.*, s. 25-27.

⁵⁸ Bi Xun, "a.g.m.", s. 469.

⁵⁹ Güngör, "a.g.m.", 2010, s. 325; Bi Xun, "a.g.m.", s. 467.

⁶⁰ Güllü Yoloğlu, "Şamanlar ve Şamanizm Hakkında", *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 9, S. 33, Bahar 1997, s. 21.

⁶¹ Eva Jane Neumann Fridman, "Tuva Şamanizm'i", Çev. Müfit Balabanlar, *Türkler*, 20. cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 182.

⁶² Yoloğlu, "a.g.m.", s. 20-21.

koruyucu ruhunu geri getirmek, kısırlık ve zor doğumlarda yardım etmek, verilen kurbanları gök ve yer tanrısına ulaştırmak, çeşitli dinsel törenleri icra etmek, ruhları ait oldukları yerlere (ölüler âlemine) göndermek, kötü ruhlardan insanları korumak için ayinler düzenlemek, fal bakıp gelecektekilerden haber vermek gibi işler yapmışlardır.⁶³ Altaylılar, her hastalıkta ruhların gücüne başvurmuşlar; şifalı ot, tuz ve benzeri yöntemlerle tedavi yollarını kullanmamışlardır.⁶⁴ Kazaklarda şamanlar hem şarkıcı hem çalgıcıdır, hem hekim hem kâhindirler.⁶⁵

Altaylı kamlar kendilerinin özel bir ruhu ya da ruhları olduğuna inanmışlardır. Altaylıların “kös” adını verdikleri bu ruh ataların yahut büyük şamanlardan birinin ruhudur.⁶⁶ Yakutçada “ije kıl” (ana hayvan), Kazak- Kırgızlarda “arvak-eş”, Kaşgarlı Mahmut’ta “peri-eş” adı verilen bu ruhlara, genellikle hayvan suretindedirler. Animizmin bir yansıması olan bu dış ruh, genellikle hayvan (tilki, boğa, kurt, ayı, geyik, kartal, vs.) şeklinde tecessüm eder. İslâmi dönem evliya menkıbelerinde de hayvan donuna girme şeklinde bu inanın izleri devam etmiştir. Şamanın ruhu bu ruhlarla bağlantılıdır. Yakut inancına göre “ije kıl” ölürse şaman da ölür. Şamanların mücadelesi bu ana hayvanlarla olmaktadır.⁶⁷

Şamanların ruhlarla olan bağlantıları, onların sahip oldukları bazı yetiler sayesinde gerçekleşmektedir. Altaylılara göre, şamanlık yetileri genellikle kalıtsaldır. Kam olacak kişi daha çocukken marazlı, çekinik ve dalgındır, fakat yine de babası onu uzun süre görevine hazırlar, kabilenin geleneklerini, şarkı ve ilahilerini öğretir. Bir ailede gençlerden biri sara nöbetleri geçiriyorsa, Altaylılar onun atalarından birinin mutlaka şaman olduğuna inanırlar. Fakat kişi kendi istemiyle de kam olabilir.⁶⁸ Altaylılardaki gibi kendi istemeleriyle veya Tunguzlardaki gibi klanın isteğiyle şaman olan bireylere de rastlanır fakat bunların şamanlığı mesleklerini miras yoluyla elde etmiş veya tanrıların ve ruhların çağrısına uyarak kazanmış olanlara göre daha zayıf sayılır.⁶⁹ Sibirya’da ve Kuzey Doğu Asya’da şamanlar, şamanlık mesleğinin kalıtsal aktarımı (babadan oğla geçmesi) ya da kendiliğinden gelen bir “iç çağrısı” ya da “seçilme” yoluyla devşirilirdir.⁷⁰

Şamanlar hem kadın hem erkek olabilir. İlk ve en etkili şamanlar kadınlardır, sonraları erkek şamanlar bu işte etkin rol oynamaya başlamışlardır. Şamanlar, ak ve kara olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ak, aynı zamanda Tanrı Ülgen’in renk simgesi olduğundan ak şamanlar kara şamanlardan daha kutsal sayılmıştır. Bununla birlikte,

⁶³ Çoruhlu, *a.g.y.*, s. 61.

⁶⁴ Anohin, *a.g.y.*, s. 28.

⁶⁵ Bi Xun, “a.g.m.”, s. 467.

⁶⁶ Hassan, *a.g.y.*, s. 89.

⁶⁷ Ali Duymaz, “a.g.m.”, s. 115.

⁶⁸ Eliade, *a.g.y.*, s. 39.

⁶⁹ Eliade, *a.g.y.*, s. 32.

⁷⁰ Eliade, *a.g.y.*, s. 31-32.

yer ve yeraltı ruhlarıyla daha çok ilişkiye geçen kara şamanlar, toplumda kendilerinden çekinilen şamanlardır.⁷¹ Ak-kara ayrımı, toplumdaki katmanlaşmaya uygun olarak belirmiş ve zaman içerisinde oluşmuştur. Ak-kara şaman ikiliğinin ortaya çıktığı yerlerde, geçmişe bakıldığında, tek bir şaman tipi olduğu, bunun da ak şaman biçiminde ortaya çıktığı izlenebilmektedir.⁷²

Herkesin şaman olması mümkün değildir. Soylarında kam-şaman bulunanlar arasından seçilirler. Büyük şamanlar ruhların çağrısıyla şaman olurlar. Şamanlık mesleği babasından kalanlar ise “küçük şamanlar”dır.⁷³ Şamanlık, Batı ve Orta Sibirya topluluklarının bazılarında kalıtsal ve kadın tarafından (anadan evlada) da aktarılabilen, bazılarında ise Gök Tanrı tarafından başlatılan bir yetenek olarak kabul edilmiştir. Şaman olacak kişinin ergenlikten itibaren sınırlı bir tip özellikleri göstermesi ve bazen sara nöbetlerine tutulması, onun tanrılarla karşılaşması olarak yorumlanmıştır. İster kalıtsal ister kendiliğinden olsun, şamanlık her zaman tanrılarının başlatıldığı bir yeti olmuştur. Tanrı, şaman adayını rüyalar ve görümler yoluyla bizzat eğitmiştir.⁷⁴

G. Yoloğlu'na göre, insan kendi isteğiyle şaman olamaz, çoğu da bunu arzulamaz. Ruhlar, şaman hastalığına yakalanan, cezb olan kişiyi, hastalıkları sağaltması, yas merasimini düzenlemesi ve ruhu yola salması için şamanlık etmeye mecbur ederler.⁷⁵ Şamanlık, kişinin kontrolünde olmayan bir yüklenim gibi gözükmektedir. Ayrıca şaman olma yolunda yaşadıkları da şaman adayı için oldukça zordur. Eliade'nin Pripuzov'dan aktardığına göre, şaman olacak kişi çılgın öfke nöbetlerine kapılmaya başlar, sonra birden aklını yitirir, ormana çekilir, ağaç kabuklarıyla beslenir, kendisini suya ve ateşe atar, bıçakla yaralar. O zaman ailesi yaşlı bir şamana başvurur, o da dengesizleşmiş genci çeşitli ruh türleri, ruhları çağırma ve onlara buyurma yolları konusunda eğitmeye girişir. Bu, asıl “sırta erme” sürecinin sadece başlangıcıdır; ardından bir dizi tören gelir.⁷⁶ Eliade, Yakutlar'ın inançlarına göre, kötü ruhların şaman adayının ruhunu yeraltına götürüp orada bir evde üç yıl (alt sınıftan şamanlar için bir yıl) kapalı tuttuklarını ve şamanın asıl sırta erme olayını burada yaşadığını söylemektedir.⁷⁷

Eliade'nin belirttiğine göre, bir şaman ancak iki yönlü bir eğitim aldıktan sonra şaman olarak tanınmaktadır: 1. Esrime düzeyinde (rüyalar, kendinden geçme, vb.) 2. Gelenekler düzeyinde (şamanlık teknikleri, ruhların adları ve işlevleri, klanın mitolojisi ve soyağacı, gizli dil, vb.). Eliade, ruhlar ve eski usta şamanlar tarafından üstlenilen bu çifte eğitimin, bir “yola giriş” veya “sırta erdirme” (*initiation*) süreci niteliğinde olduğunu, hiçbir durumda anarşik sanrı veya yanılısamalar ya da tamamen

⁷¹ Çoruhlu, *a.g.y.*, s. 62- 63.

⁷² Hassan, *a.g.y.*, s. 68- 69.

⁷³ Çoruhlu, *a.g.y.*, s. 63.

⁷⁴ Eliade, *a.g.y.*, s. 33-34.

⁷⁵ Yoloğlu, “a.g.m.”, s. 20.

⁷⁶ Eliade, *a.g.y.*, s. 35.

⁷⁷ Eliade, *a.g.y.*, s. 59.

kişisel uydurma masalların söz konusu olmadığını ifade etmiştir.⁷⁸ Şamanların esime ya da vecd denilen kendinden geçme sürecindeki bu davranışlarından hareketle ruhbilimciler, şamanlar hakkında araştırmalara yönelmiş ve onların hasta olduklarına dair veriler sunmuşlardır.

Şamanların, ruh sağlıklarının iyi olmadığı ve soğuk iklim bölgelerinde bulunan insanlarda görülen histeri gibi birtakım sinirsel bozukluklar yaşadıkları iddia edilmiştir.⁷⁹ Rus bilim adamları, şamanları yarı deli insanlar olarak nitelemiş, bazen de bu kişileri insanların dinî duygularını istismar eden şarlatanlar diye görmüşlerdir.⁸⁰ Bunların yanı sıra, başka araştırmacılar tarafından şamanların, sıradan insanlarda olmayan esime, ruhlarla bağlantı gibi yetenekleri, fiziksel dayanıklılıkları⁸¹ ayrıca dilsel geleneklerin ve kolektif hafızanın koruyucuları olmaları, toplumda ahlâki, politik görevler üstlenmeleri ve kehanette bulunmaları⁸² gibi yararları öne sürülerek bir ruh hastalığının ötesinde güçlere sahip oldukları da kabul edilmiştir. Şamanlar arasında, sahtekâr ya da ruh hastası kişilerin olması olasılık dâhilindedir. Ancak şamanın kuvvetli bir dilsel hafızaya sahip olması, fiziksel enerjisi, hastaları iyileştirmesi, geleneğin sürdürülmesine olan katkıları düşünüldüğünde bu iş için kayda değer bir yeteneğe ve bilgiye sahip olması gerektiği açıktır.

1.3. Türklere Şamanizm

Şamanizm hakkında eski düşünürlerin eserlerinde bazı açıklamalara rastlamak mümkündür. Biruni (973-1051), bir eserinde Şamanizm hakkında şunları söylemektedir:

Şeriatlar meydana gelmeden ve Buda ortaya çıkmadan önce yeryüzünün doğusunda yaşayan insanlar şamaniyyün idiler. Bunlar putperesttiler. Bunların kalıntıları bugün Hindistan, Çin, Tuguzguz ülkesinde bulunmaktadır. Horasan halkı bunlara şemnan der... Bunlar zamanın ebediyetine, ruhların tenasühüne, feleğin sonsuz bir boşlukta düşmekte olduğuna inanırlar.⁸³

Roux'nun belirttiğine göre, *Irk Bitig*'de⁸⁴ şaman olduğu düşünülen üç şahsiyetten bahsedilmektedir. *Hudud el-Âlem*'de,⁸⁵ Oğuzların doktorlara değer verdikleri, hayatlarının ve mülklerinin yönetimini onlara bıraktıkları ve onları her gördükleri yerde büyük

⁷⁸ Eliade, *a.g.y.*, s. 32.

⁷⁹ Eliade, *a.g.y.*, s. 43-44.

⁸⁰ Güngör, "a.g.m.", 2010, s. 326.

⁸¹ Eliade, *a.g.y.*, s. 49.

⁸² Mihaly Hoppal, "Milenyum Çağında Şamanizm", *Milli Folklor*, Yıl: 20, S. 77, 2008, s. 109-110.

⁸³ Çoruhlu, *a.g.y.*, s. 16.

⁸⁴ *Tun-huang* civarındaki mabetlerde Göktürk yazısıyla yazılmış bir el yazması fal kitabı (Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 263).

⁸⁵ 982 tarihinde coğrafya konusunda Farsça yazılmış eser.

saygı gösterdikleri kaydedilmiştir. Minorsky onları kam olarak tanımlamaktadır. İbn Sina (980-1037) Türkmenlerin bir aşiretinde cereyan eden bir şaman törenine katılmış ve bu törenden şu şekilde bahsetmiştir:

Bir kehanet elde edebilmek için sihirbaza başvurulduğu zaman, sihirbaz her bir istikamette koşmaya koyuluyor ve bayılıncaya dek nefes nefese kalıyor. Bu durumda iken hayalinin kendisine gösterdiği şeyleri dile getiriyor ve orada hazır bulunanlar, gereğini ona göre yapmak için onun laflarını dikkatle dinliyorlar.⁸⁶

Marvazi (d. 953) eserinde bir şaman seansını şöyle ifade etmektedir:

Kırğızlar arasında her yılın belli bir gününde çağrılan, faghinum adlı bir kişi mevcuttur. Onun etrafına, oynamaya ve içki içmeye başlayan şarkıcılar ve müzisyenler toplanmaktadır. Bu adam bir süre sonra bayılmakta, titreyerek ve kasılmış durumda yere düşmektedir. Bir sonraki yıl boyunca olacak bütün olaylar kendisinden sorulmakta ve O, mahsulün az veya çok olacağı, yağmur veya kuraklık olup olmayacağı, vs. gibi konular hakkında bilgi vermekte ve kendisini dinleyenler onun dediklerinin doğru olduğuna inanmaktadır.⁸⁷

Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lugati't-Türk* adlı eserinde şamanı “kam, kâhin” olarak tanımlamaktadır.⁸⁸ *Kutadgu Bilig*'de şaman, “İster otacı getir ister kam; ölmekte olana hiçbir ilaç fayda vermez” (beyit 1065); “Açgözlülük, ilacı ve devası bulunmayan bir hastalıktır; bütün dünya kamları bir araya gelse yine tedavi edemezler” (beyit 2002); “Her hastalığın bir ilacı ve çaresi vardır; bu hastalığı tedavi eden kam da bulunur” (beyit 3873) ifadelerinde şifa getiren otacı, hekim anlamında yer almıştır.⁸⁹ İbn Sina, Marvazi, Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip ve *Hudud el-Âlem*, Şamanizm'in X-XI. yüzyıllarda Batı Türk dünyasındaki güçlü etkisini kanıtlamaktadır.

Tuva Şamanizm'inin tarihsel kökenleri Tuva halkının ataları olan Hunlar'a (MÖ 2. ve 3. yüzyıllara) kadar izlenebilmektedir. Altay bölgesinde MÖ 2. bin yılın başlarında yapılan kaya resimlerinde de Şamanizm'e dair izler vardır. Tuva'da uygulandığı biçimiyle Şamanizm, insanları şaman aracılığıyla yukarı ve aşağı dünyanın ruhlarıyla bağlayan bir inanç sistemidir.⁹⁰ Roux, İskit, Hun, Slav öncesi Bulgar toplumlarında Şamanizm'e ait özelliklerden bahsetmektedir.⁹¹

Orta Asya ve Sibiry Türkleri arasında tespit edilen Türk dinî inançları, Batılı araştırmacılar tarafından, onları bu topluluklar içinde temsil eden din adamlarına nispetle ifade edilmiştir.⁹² Bu kavram, Şamanizm biçimine dönüştürülerek, sadece

⁸⁶ Roux, *a.g.y.*, s. 54-55.

⁸⁷ Roux, *a.g.y.*, s. 56.

⁸⁸ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lugati't-Türk*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005, s. 394.

⁸⁹ Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005, s. 263, 409. 677.

⁹⁰ Fridman, “a.g.m.”, s. 182.

⁹¹ Roux, *a.g.y.*, s. 53-54.

⁹² Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 72.

Orta Asya ve Sibiryaya Türklerinin semavi dinlere gelinceye kadarki dinî inançlarını değil, yeryüzünde görülen benzerlerini de ifade eden umumi bir muhteva kazanmıştır. Türkler ise, kendi dinî inançlarını temsil eden tipleri Kam, Baksı, Ozan, Oyun gibi adlarla çağırmıştır. Yaşar Kalafat, eski Türk inançlarını Şamanizm adı altında toplayıp incelemenin doğru olmayacağı düşüncesindedir. Kalafat, Türklerin dinini Gök Tanrı inancı olarak adlandırmıştır.⁹³

Pervin Ergun, bu eski Türk inancının genelde yanlış bir adlandırmayla Şamanizm olarak bilindiğini ifade etmiştir.⁹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, şaman kelimesinin, daha çok modern Batı literatüründe kullanılan bir kelime olup asıl kelimenin Kam olduğunu belirtmiştir. Kam sanıldığı gibi, tam anlamıyla ne bir büyücü ne bir hekimdir. Bu yetenek ve özelliklerden bazıları onda mevcuttur ama kam hiçbir zaman kötülük anlamında büyü yapmaz. Türk ve Moğol tarihinde güçlü kişiliğe sahip kamların, siyasi ve içtimâî hayata müdahale ettikleri görülmüştür.⁹⁵ Hiyerarşik bir toplum olan Moğol İmparatorluğu'nda "beki" (şaman) siyasi karar alma sürecine doğrudan katılmıştır, askeri girişimler için kehanette bulunduğu için kağan ve generalin hemen yanında yer almıştır.⁹⁶

Semavi dinlerden önceki devreye ait Türk inançlarını, bugünkü görüntülerine bakarak bir "inanç yumağı" şeklinde ifade eden Yaşar Kalafat,⁹⁷ Şamanizm'in bir din olmadığını kesinlik kazandığını, Saha Türklerinin "Kut Sür" olarak isimlendirdiği ve Türkçe edebiyatta Gök Tanrı dini olarak geçen inancın sistematüğünü Saha Türkleri bölgesinde Şamanizm'in bozmadığını belirtmiştir. Gök Tanrı dinini ve Şamanizm'i ayrı ayrı hâllerde yaşatmakta olan Saha Türklerinin birçok dinî tören ve âdetlerinde Şaman'a iş düşmemektedir. Şamanizm Tanrı öğretisinin gücünü istismar edip, bütün ruh âlemini belirli bir kudro (oyun ve udagan) almayı başararak âdeta bir din sağlamlığını kazanmıştır.⁹⁸

Kalafat'a göre, Şamanlık diye bir din yoktur, Kam din adamıdır. Şamanlık din değil, koruyucu cinciliktir. Kamlar Tanrı'dan mesaj getirirlerken, Şamanlar bunu yapamazlar.⁹⁹ Kalafat, başlangıçtan bu yana, Türk hayatına ait inançlar, tarihî kaynakların ve günümüz etnografik malzemesinin verdiği bilgiler çerçevesinde incelendiğinde, onların, merkezinde Tanrı olan bir inanç yumağı olduğunu ve bunun çok geniş bir sahaya yayıldığını belirtmiştir.¹⁰⁰

⁹³ Kalafat, *a.g.y.*, s. 73.

⁹⁴ Pervin Ergun, "Dede Korkut Hikâyelerinde Dağ Kültü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2003, s. 76.

⁹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 71.

⁹⁶ Hoppal, "a.g.m.", s. 109-110.

⁹⁷ Kalafat, *a.g.y.*, s. 70-71.

⁹⁸ Kalafat, *a.g.y.*, s. 76.

⁹⁹ Kalafat, *a.g.y.*, s. 80.

¹⁰⁰ Kalafat, *a.g.y.*, s. 80.

Şamanizm'in eski Türkler arasında tarihlerinin ilk zamanlarından beri mevcudiyeti meselesinin, bugüne kadar ispatlanmadığını ifade eden A. Yaşar Ocak'a göre, bilinen tek şey, Radloff'un XIX. yüzyılda Altaylardaki Yakut Türkleri arasında tespit ettiği Şamanizm'in İslâmiyet'ten önce eski Türklerin asıl dinleri olduğu varsayımdır. Bu varsayım hem yerli hem de yabancı araştırmacılar tarafından artık iltifat görmemektedir.¹⁰¹ A. Yaşar Ocak'a göre, Türkler daha önce mevcut atalar kültü, tabiat kültleri ve Gök Tanrı inancını, Budizm, Maniheizm gibi dinlerin bir kısım inanç ve merasimlerini benimsemişler, bu konuda çalışan âlimlerin anlattıkları ise Şamanizm adını almıştır. Atalar kültü, tabiat kültleri ve Gök Tanrı kültü bizzât Şamanizm sanılmıştır. Hatta bunlar zamanla o derece Şamanizm'e mal olmuştur ki, bunlarsız bir Şamanizm düşünülemez olmuştur. Şamanizm, Türkler'in İslâmiyet'i kabul dönemine kadar yaşamış hatta daha evvel girdikleri Budizm, Zerdüştlük, Mazdeizm ve Maniheizm benzeri muhtelif dinlerin kabulünden sonra da yine halk tabakaları arasında varlığını sürdürmüştür.¹⁰²

Şamanizm, tek başına bir din midir yoksa dinleri destekleyen bir merasim düzeni midir? Zaman olarak dinlerden daha mı öncedir? Şamanizm doğru bir adlandırma mıdır? Kamlık, Baksılık gibi adlar kullanılabilir mi? Bu ve benzeri sorulara verilen cevaplar, araştırmacılar arasındaki görüş ayrılıklarını da belirlemiştir. Öncelikle "Din nedir?" sorusu açıklığa kavuşturulmalıdır.

Din, tanrısal ilkeleri esas alarak toplumun ve bireyin eylemlerini denetim altında tutmayı ve insanların bu ilkeler çerçevesinde yaşamasını sağlamayı amaç edinen, kültürel yapının temel kurumlarından biri olarak tanımlanabilir.¹⁰³ Bu kurumsal yapı, Tanrı, kötülük, dua, kutsal kitaplar ve tapınaklardan oluşmaktadır.¹⁰⁴ Bu yapının Şamanizm'deki karşılığını araştırabiliriz. İlk olarak, Tanrı dinde merkez kavram ve en üstün değerdir. İnsanın evrendeki konumu ve ölüm sonrası hayat Tanrı'nın kurduğu evren ile evrenin dayandığı ilkeler sayesinde belirlendiği için din, "Tanrı'nın yaptığı evrensel düzende insanın yerini açıklama çabası" olarak kabul edilebilir.¹⁰⁵ Şamanizm'de de Tanrı önemli bir kavramdır. Şaman, hastalıkların iyileşmesi ve kurbanları sunmak gibi amaçlarla, ruhların da yardımıyla Tanrı'ya ulaşmak, onunla karşılaşmak çabasıdır. Şamanizm'de gök, yer ve yer altından oluşan üç katmanlı bir dünya tasarımı, iyi ve kötü Tanrı ile iyi ve kötü ruhlar, ölüm sonrası hayatı içeren bir evren tasavvuru vardır.

İkinci olarak, kötülüğün kişileştirilmesi olarak kabul edilen şeytan fikri,¹⁰⁶ Şamanizm'de yoktur. Şamanizm'de kötülüğün kaynağı, ruhlar ve yer altı tanrısı Erlik olarak gözükmektedir. Üçüncü olarak, insanla Tanrı arasındaki temel ilişki olan dua, insanın hem Tanrı'ya karşı olan bir görevi hem de sorunlarına çözüm getirmesi için

¹⁰¹ Ocak, *a.g.y.*, s. 71.

¹⁰² Ocak, *a.g.y.*, s. 73.

¹⁰³ Ayhan Bıçak, *Evren Tasavvuru*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 236.

¹⁰⁴ Bıçak, *a.g.y.*, 2012, s. 237.

¹⁰⁵ Bıçak, *a.g.y.*, 2012, s. 236.

¹⁰⁶ Bıçak, *a.g.y.*, 2012, s. 240.

Tanrı'dan bir beklentisidir.¹⁰⁷ Şaman duaları, insanların bolluk, bereket, sağlık, mutluluk gibi dileklerinin gerçekleşmesi için yakarış olarak Şamanizm'de yer alan önemli bir unsurdur. Dördüncü olarak, kutsal metinler, tanrısal bir kaynaktan geldikleri ve içerdikleri bilgiler nedeniyle kutsal kitaplar¹⁰⁸ ile tanrı veya tanrıların evi olarak kabul edilen tapınaklar¹⁰⁹ Şamanizm'de gözükmemektedir. Tanrı fikri, evren tasavvuru ve dualar, Şamanizm'de din kavramını karşılayan unsurlar olarak yer alırken; şeytan fikri, kutsal metinler ve tapınaklar Şamanizm inancının içinde yer almamaktadır. Ayrıca Orta Asya Türk toplulukları arasında Gök Tanrı inancının olduğu kabul edilmiştir. Orta Asya'da, Şamanizm hakkında saha çalışmaları yapmış olan A. Arslan'a göre, Şamanizm kendi başına bir "din", "mezhep" ya da "tarikat" değildir; Şaman kültür ve Kamlık inanç ve prensipleri, Orta Asya Türk kültür mirasının orta direğidir.¹¹⁰ Din tanımını üzerinden varılan sonuçlar ve Orta Asya Şamanizm'i hakkında yapılan çalışmalar ışığında denilebilir ki Şamanizm, bir din değil; kendine özgü bir tarzı olan inançlar bütünüdür. Türk kültür ve düşüncesinde izlerini hâlâ görebildiğimiz Şamanizm hakkında daha fazla araştırma ve çalışma yapmak, kendi tarih ve kültürümüze olan bir sorumluluğumuzdur.

1.4. Günümüzde Şamanizm

Bugün dünyanın çeşitli yerlerinde Şamanizm inancını yaşayan topluluklar bulunmaktadır. Hâlen Saha, Sire, Altay, Tuva, Şor, Televit, Tilingit, Hakas, Başkurt, Tatar ve Çuvaş Türklerinin sosyal hayatında yaşamaya devam etmekte olan Türk Şaman kültürü, halkın hafızasında, halk bilimi ve tarihi kaynaklarda, halkın folklorunda korunup saklanmıştır.¹¹¹ 15 Ekim 1993'te Şamanizm, Kızıl'da bir başkanlık kararnamesiyle iyileştirici bir sağlık sistemi olarak ilan edilmiştir. Böylece Şamanizm bir meslek olarak tanınmıştır.¹¹² Ancak şaman sayısı gün geçtikçe azalmaktadır. 1800'lerin başından itibaren Altaylarda, kamlık inancı, Rus misyonerler tarafından yok edilmeye çalışılmıştır.¹¹³ 1937'den önce Tuva'da 725 şaman varken günümüzde Tuvaların sayısı 210.000 olmasına rağmen sadece 37 şaman kalmıştır.¹¹⁴ 1996'da kırsal alanlardaki şamanların da dâhil edilmesiyle yaklaşık 100 şamanın olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵

Başta İskandinav ülkeleri, Rusya ve Macaristan olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de Şamanizm üzerine çalışmalar yapılmaktadır.

¹⁰⁷ Bıçak, *a.g.y.*, 2012, s. 242.

¹⁰⁸ Bıçak, *a.g.y.*, 2012, s. 249.

¹⁰⁹ Bıçak, *a.g.y.*, 2012, s. 258.

¹¹⁰ Ahmet Ali Arslan, *Kızılderili ve Türk Şamanizmi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 39-40.

¹¹¹ Arslan, *a.g.y.*, 2011, s. 4.

¹¹² Fridman, "a.g.m.", s. 182.

¹¹³ Yuguşeva, "a.g.m.", s. 203.

¹¹⁴ Fridman, "a.g.m.", s. 180.

¹¹⁵ Fridman, "a.g.m.", s. 182.

Asya Türk Şaman toplulukları ile dünyanın diğer bölgelerindeki halklar arasında benzerlik olduğu düşünülmekte ve çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Ahmet Ali Arslan'ın, Amerikan Kızılderili kabileleri ile bugün Orta Asya'da, Güney ve Kuzey Doğu Sibirya'da yaşayan Tuva, Altay, Hakas, Televit ve Saka Türkleri arasında bütün canlılığı ile yaşayan Türk Şamanizm'inin ortak özelliklerini araştırdığı çalışma bunlardan biridir.¹¹⁶ Bu çalışmalarda, ruhani bir güçle denizin dibine seyahat eden Kuzey Amerika yerli, Kızılderili ve Eskimo Şamanlarının, Asya'nın kuzeyinde Yakut (Saka) Türklerinin ruhani yol göstericisi olan Şamanlar ile aynı karakter ve özellikleri gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.¹¹⁷

Yalnızca tarihsel, arkeolojik değil sanatsal anlamda da Şamanizm'e ilgi gösterilmektedir. Ülkemizde bu konuda bir müze açılmıştır. Bayburt'un Bayraktar Köyü'nde projesini Prof. Dr. Hüsamettin Koçan'ın üstlendiği bir şaman müzesi inşa edilmiştir. 2010 yılında yapımı tamamlanan müzenin kurulduğu, eski adı Baksı olan Bayraktar köyü bir şaman köyüdür.¹¹⁸ Bu müze 2014 yılında Avrupa Konseyi Müze ödülünü almıştır.¹¹⁹ Bireysel bazı girişimler ve çalışmalarla da olsa Türkiye'de Şamanizm ilgi konusu olmayı sürdürmektedir. Dünyanın en eski inanç sistemlerinden biri olmakla birlikte hâlen yaşayan Şamanizm üzerine, bu inanç sistemini daha iyi anlamak ve tanımak adına farklı disiplinlerce birçok çalışma yapılabilir.

Şamanizm'in dünya ve insan anlayışı, şamanın bu inanç sistemindeki rolü ve etkisi çerçevesinde ortaya konulan bu veriler bize Dede Korkut hikâyelerinde Şamanizm izlerini aramakta yardımcı olacaktır. Öncelikle hikâyelerin içeriği ve özellikleri hakkında kısa bir bilgi verilecektir.

2. Dede Korkut Kitabı Hakkında

Asıl adı *Kitab-ı Dedem Korkud Alâ Lisan-ı Taipe-i Oğuzan* olan *Dede Korkut Kitabı*, Oğuz boyları arasında oluşmuş destansı hikâyelerin bir derlemesidir. *Dede Korkut Kitabı*'nın Dresden ve Vatikan'da iki yazma nüshası bulunmuştur. Dresden yazması, kısa bir giriş ile 12 hikâyeden; Vatikan yazması ise giriş ve 6 hikâyeden oluşmaktadır. Hikâyelerin Orta Asya bozkırlarında ve VI-VIII. yüzyıllarda geçtiği tespit edilmekle birlikte,¹²⁰ *Dede Korkut Kitabı*'nın Dresden ve Vatikan yazmalarının, paleografik karakteristiğe dayanarak, XVI. yüzyılda yazıldığı kabul edilmiştir.¹²¹

¹¹⁶ Ahmet Ali Arslan, *Kızılderili ve Türk Şamanizmi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

¹¹⁷ Ahmet Ali Arslan, "Kızılderili ve Asya Türk Şamanizmi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Temmuz 1995, S. 103, s. 36.

¹¹⁸ www.hurriyet.com.tr/arsivnews (25.09.2014)

¹¹⁹ www.hurriyet.com.tr/kultur-sanat (25.09.2014)

¹²⁰ Orhan Şaik Gökyay, "Dede Korkut", *DİA*, C. 9, 1994, s. 78.

¹²¹ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007, s. 646- 647; Bi Xun,

Devre bakımından Eski Anadolu Türkçesi, saha bakımından Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasının eseri olarak görülen¹²² *Dede Korkut Kitabı*'nda yer alan hikâyeler, "Türk tarihinin, Atlı Göçebe dönemi medeniyet ve kültürünün zihniyet, ruh, çağrışım, tecrübe ve algılamalarının anlatımı"¹²³ diye tasvir edilmiştir. Fuat Köprülü'nün "Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar." sözleri¹²⁴ *Dede Korkut Kitabı*'nın Türk kültürü açısından önemini dile getirmektedir.

Dede Korkut Kitabı, Batı Türklerinin esasını teşkil eden Oğuzların hayatını içine almaktadır. Eserde Oğuz hükümdarı Bayındır Han'dır. Bayındır Han'dan sonra Oğuzların müşterek beylerbeyi, umumi valisi olan Kazan Bey gelir. Oğuzlar iç ve dış Oğuz olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kazan, İç Oğuzların beylerbeyi; Kazan'ın dayısı Aruz, Dış Oğuz'un beylerbeyidir. Onların idaresinde 24 Oğuz boyu taksimine göre çeşitli beylikler ve boylar bulunur.¹²⁵ *Dede Korkut Kitabı*, Oğuzların siyasi ve idari düzenini ortaya koymaktadır. Kitaptaki hikâyelerin anlatıcısı ise Dede Korkut ya da diğer adıyla Korkut Ata'dır.

2.1. Dede Korkut Kimdir?

Destanların ilk anlatıcısının Dede Korkut olduğu bilinir. O, hikâyelerde bilge, kutsal, keramet sahibi, veli bir kişi olarak ortaya çıkmıştır. Kopuzunu çalıp, hikmetli sözler söyleyen ve dualar eden Dede Korkut'a derin saygı duyulmuştur. Bu saygıdan dolayı Oğuzlar, önemli meseleleri onunla istişare etmiş, çocuklarına isim vermek ve kız istemek gibi törenler için Dede Korkut'u özel olarak davet etmişlerdir.¹²⁶

Esere adını veren Dede Korkut'un kimliği hakkında çok fazla bilgi yoktur. Dede Korkut ya da Kazaklarda bilinen adıyla Korkut Ata, Kazakistan'da VIII. asırda Sır Derya bölgesinde yaşayan Kıpçak Oğuz boylarından çıkan ünlü bir ozan, yetenekli bir ezgici ve filozof bir şahsiyet olarak kabul edilmiştir. Korkut Ata, Oğuz kavminin Bayat boyundandır. Annesi Kıpçak kızıdır. Korkut doğarken Karatav'ı karanlık basmış, şiddetli rüzgâr esmiş; bu yüzden doğduğu yer, Karaaspan (Karaasuman) dağı olarak adlandırılmıştır. Doğumu esnasında olan bu olaylar karşısında halk korkup ürktüğü

"Dede Korkut Kitabı'nın Şamanlık Temeli", Çev. Alimcan İneyet, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK, S. 10, Ankara 2010, s. 465.

¹²² Muharrem Ergin, "Önsöz", *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2005, s. 10.

¹²³ Umay Günay, "Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Dili", *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 10, S. 37, Bahar 1998, s. 3.

¹²⁴ Ergin, *a.g.y.*, s. 5.

¹²⁵ Ergin, *a.g.y.*, s. 9.

¹²⁶ Kemale Yılmaz, "Dede Korkut Destanı'nda Dua", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2, 2010, s. 146.

için ona Korkut adını vermiştir.¹²⁷ Halk rivayetlerine göre Dede Korkut, aydın, berak gözlü dev kızından dünyaya gelmiştir. Boyu 60 arşındır. Reşididdün ve Ebulgazi Bahadır Han, onun 295 yıl yaşadığını söylemişlerdir.¹²⁸

Camiu't-Tevârih'e göre Dede Korkut, Oğuz hükümdarlarının onuncusu olan Kayı İnal Han'ın baş müşaviridir.¹²⁹ Kazakistan'daki başka bir rivayete göre, Korkut Ata üç hana (İnal, Külerkin ve Kanlı) vezirlik etmiştir. "Bu zamanda ata babadan kalan yerleri korumuş, Yer-Su'yu belli bir düzende kullanmıştır. Boylar arasındaki çekişmeleri aklıyla çözmüş, suçluları cezalandırmış, askerî güçleri sağ ve sol olarak ikiye ayırmış, halk toplantılarında oturmanın, düğün ve eğlence yapmanın adabını öğretmiştir."¹³⁰ Dede Korkut, üç hana danışmanlık yaparak siyasette; ziyafet, şölen ve defin gibi törenlerde bulunarak toplum hayatında yönlendirici etkisi olan nüfuzlu ve bilge bir şahsiyet olarak görülmüştür.¹³¹

Dede Korkut, "Oğuzların akıl hocası, ozanlar piri, keramet sahibi ve her destanın cereyanından sonra onu ilk tertip, tanzim ve nazmettiği kabul edilen bir nevi müellif durumundadır."¹³² Zeki Velidi Togan, Dede Korkut İslâm'dan önce yaşamış olmakla birlikte, menkıbede Hz. Peygamber zamanına da yetişmiş gösterildiğinden onun Göktürkler devrindeki Oğuz yabguları katında bulunan bir Türk bilgisi sayılabileceği görüşündedir.¹³³

Dede Korkut, Oğuz boylarında sevilen, saygı duyulan, siyasi ve toplumsal açıdan söz sahibi bilge bir karakter olarak gözükmektedir. Dede Korkut'un hikâyelerde üstlendiği bu görev, Şamanizm'de kam/şaman rolüyle örtüşmektedir. Hikâyelerde, sadece Dede Korkut'un kişiliğinde değil, hayatın içindeki birçok unsurda Türklerin eski inançlarına ilişkin izlere rastlamak mümkündür. Şamanizm ve *Dede Korkut Kitabı* hakkında edinilen bilgiler, bu izleri araştırmada yol gösterici olacaktır.

3. Dede Korkut Hikâyelerinde Şamanizm İzleri

Dede Korkut Kitabı, İslâmiyet ve Türklerin eski inançları olan Şamanizm etkisinin harmanlandığı bir eserdir. Bu etkilerin eserdeki görünüşleri hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Dede Korkut hikâyelerinde İslâmiyet'ten gelen etkinin yüzeyde kaldığı görüşü ilk olarak Barthold tarafından ortaya atılmış, M. Fuad Köprülü ve Abdülkadir

¹²⁷ Bekir Şişman, "Kazakistan'da Korkut Ata İle İlgili söylenceler", *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 10, S. 37, Bahar 1998, s. 51.

¹²⁸ Gökyay, "a.g.m.", 1994, s. 78.

¹²⁹ Gökyay, "a.g.m.", 1994, s. 77.

¹³⁰ Bekir Şişman, "a.g.m.", s. 52.

¹³¹ Bi Xun, "a.g.m.", s. 466.

¹³² Ergin, *a.g.y.*, s. 9.

¹³³ Gökyay, "a.g.m.", 1994, s. 77-78.

İnan da bu görüşe katılmışlardır. O. Şaik Gökyay ise *Dede Korkut Kitabı*'nda Şamanlık izlerinin İslâmi unsurlar kadar güçlü olmadığı kanaatindedir.¹³⁴ Bi Xun, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki on iki hikâyenin şaman kültürünü, inancını, psikolojisini ve düşüncesini sergilediğini belirtmektedir.¹³⁵ Bazı araştırmacılara göre, Şamanizm'e ait motifler İslâm inancıyla karışmıştır.¹³⁶ Bu çalışmada, İslâmiyet ya da Şamanizm etkilerinin hangisinin daha baskın olduğunu ortaya koymak ya da birini diğerinden daha fazla öne çıkarmak değil, *Dede Korkut Kitabı*'nda Türklerin eski inanç ve kültürlerine dair ipuçlarını araştırmak amaçlanmaktadır.

IX-X. yüzyıllarda, eski Oğuz ve Kıpçak gibi Türkçe konuşan boylar arasında geleneksel şamanlık çok yaygın olup insanların manevi hayatının çeşitli yönlerini kuvvetli bir şekilde etkilemiş ve düzenlemiştir.¹³⁷ Bu durum, Türklerin eski inanç ve değerlerinin hikâyelere yansımaları için uygun ortamın hazır bulunduğunu göstermektedir.

Türklerde dağ ve ağaç kültü hakkında kapsamlı çalışmalar yapmış olan Pervin Ergun'a göre, eski Türk inancının unsurlarını *Dede Korkut Kitabı*'nın her sayfasında görmek mümkündür.¹³⁸ Altaylarda eski Şamanların göğe çıkarak Tanrı ile konuşma ve haberleşme gücüne hâlâ inanılmakta olduğunu ifade eden A.Yaşar Ocak, bu anlayışın *Dede Korkut Kitabı* gibi bazı İslâmî devir metinlerine de yansıdığı görüşündedir.¹³⁹

Dede Korkut Kitabı'nda, Dede Korkut'un bir şaman izlenimi vermesi, yer ve su ruhları, dağ ve ağaç kültü, rüya motifi, kurban ve adaklar, dualar gibi eski Türk inancına dair unsurlara rastlanılmaktadır.

3.1. Dede Korkut ve Şaman

A.Yaşar Ocak'ın araştırmalarına göre, Altaylılarda ve Yakutlarda şamanlar artık göğe seyahat işini temsili olarak yapmaktadırlar. Bunun için hususî birtakım merasimler uygulanmakta ve Gök Tanrı'ya "beyaz bir at" kurban edilmektedir. Şaman, bu beyaz atın ruhunu göğe yollarken kendi ruhunun da Tanrı katına eriştiğine inanmakta, etrafında bulunanlara seyahati sırasında gördüklerini ve Tanrı ile neler konuştuğunu anlatmaktadır. A.Yaşar Ocak'a göre, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki "Allah Teâlâ ile haberleşeyim", "Götürdüğün göğe yetiren görklü Tanrı" ve benzeri ifadeler, Tanrı ile

¹³⁴ Gökyay, "a.g.m.", 1994, s. 79.

¹³⁵ Bi Xun, "a.g.m.", s. 465.

¹³⁶ İ. Çetin Derdiyok, "Dede Korkut Hikâyelerindeki Olağanüstü Motifler ve Kaynakları", *İçel Kültürü*, Yıl: 7, S. 2, s. 3.

¹³⁷ Bi Xun, "a.g.m.", s. 465.

¹³⁸ Pervin Ergun, "Dede Korkut Hikâyelerinde Dağ Kültü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2003, s. 76.

¹³⁹ Ocak, a.g.y., s. 159.

konuşmaya giden Şamanın sözlerini hatırlatmaktadır.¹⁴⁰

Hikâyelerde Dede Korkut'un öne çıkan özellikleri, onun bir şaman olduğuna işaret etmektedir. Halk arasında dolaşan rivayetler de bu yöndeki kabulleri kuvvetlendirmiştir. Dede Korkut, şamanların atası olarak kabul edilmiştir. Korkut'un annesinin şekil değiştirebilen kudretli ruh "ber" ya da "dio" ya da "şio" nun kızı olduğuna inanmışlardır. Korkut'un beyaz kuşkanatlı elbise giyen ölmüş ruh "Kerkab"ın oğlu olduğu da söylenmektedir.¹⁴¹

Dede Korkut'u gök, yer ve yer altı dünyası arasında aracılık yapan ilâhi kuğunun doğurduğu rivayet edilmiştir: "Korkut'un annesi ona hamile kaldığı zaman tam bir sene boyunca yabancı atın kalça etini yemiştir, her yıl şiddetli doğum sancısı çekmiş, Korkut'u üç sene karnında taşıdıktan sonra ancak doğurmuştur; doğum öncesinde yer ve gök kararmış, rüzgâr çıkıp yağmur yağmış, kumlar uçuşup taşlar yerinden oynamış, sel meydana gelip dev dalgalar olmuştur. Dokuz gün dokuz gece sonra rüzgâr kesilip yağmur dindiği, gökyüzü süzüldüğü zaman Korkut konuşarak dünyaya gelmiştir."¹⁴² Korkut, olağanüstü özelliklere sahip bir kişi, şaman olarak görülmektedir.

Dede Korkut, keramete ve manevi güce sahiptir. Onun dualarının kabul olması ve olacakları haber vermesi, bu gücüne işaret etmektedir. Korkut Ata, Oğuz'un "bilicisi"dir, o ne derse olur, gaipten türlü haber söyler, Hak Teâlâ onun gönlüne ilham eyler.¹⁴³ "Korkut Ata söyledi: Ahir zamanda hanlık tekrar Kayı'ya geçecek. Kimse ellerinden alamayacak, ahir zaman olup kıyamet kopuncaya kadar. Bu dediği Osman neslidir, işte sürüp gidiyor. Ve daha nice buna benzer söz söyledi."¹⁴⁴ Dede Korkut, sözü dinlenen ve saygı duyulan bir kişidir: "Korkut Ata Oğuz kavminin müşkülünü hallederdi. Her ne iş olsa Korkut Ata'ya danışmayınca yapmazlardı. Her ne ki buyursa kabul ederlerdi. Sözüünü tutup tamam ederlerdi."¹⁴⁵

Bamsı Beyrek Destanı'nda, Dede Korkut'un keramet sahibi olduğu vurgulanmıştır. Hikâyede, Banu Çiçek'i Beyrek'e istemeye giden Dede Korkut'u, Banu Çiçek'in abisi Deli Karçar öldürmek ister. Kılıcını çekip tam vurmak üzereyken Dede Korkut "elin kurusun" der ve Tanrı'nın iradesiyle Deli Karçar'ın eli havada asılı kalır. Kendisinden aman dileyen Karçar'ın isteği üzerine Dede Korkut'un duasıyla Karçar'ın eli düzelir.¹⁴⁶

Çocuklara ad verilmesi, Dede Korkut'un görevidir. Oğuzlarda belli bir başarı gösterene kadar ad konulmaması geleneği "Bir oğlan baş kesmese kan dökmese ad koymazlardı."¹⁴⁷ sözlerinden anlaşılmaktadır. Bu geleneğe dayanarak hikâyelerde,

¹⁴⁰ Ocak, *a.g.y.*, s. 159.

¹⁴¹ Bi Xun, "a.g.m.", s. 467.

¹⁴² Bi Xun, "a.g.m.", s. 467-468.

¹⁴³ *Dede Korkut Kitabı*, Mukaddime, s. 15.

¹⁴⁴ *A.g.e.*, s. 15.

¹⁴⁵ *A.g.e.*, s. 15.

¹⁴⁶ *Dede Korkut Kitabı*, Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı, s. 66.

¹⁴⁷ *A.g.e.*, s. 59.

Dede Korkut, Dirse Han'ın oğluna, boğayla güreşip onu alt etmesi üzerine Boğaç Han,¹⁴⁸ Pay Püre'nin oğluna Bamsı Beyrek¹⁴⁹ adını koymuştur.

A. İnan, Dede Korkut'un duaları ile şaman dualarını karşılaştırmıştır: Dede Korkut, Kazan Bey'in evlatlığı Aruz için "altmış ögeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, altı ögeç derisinden külah etse kulaklarını örtmeyen, kolu budu irice" diye dua ederken; şaman duasında "Doksan koyun derisinden donu (kürkü), seksen koyun derisinden külahı çıkmayan, Çarabaş!" demektedir.¹⁵⁰ Dede Korkut ve şaman dualarının benzerliği açıktır.

Orta Asya Şamanizm'inde, diğer adıyla Baksılık'ta şamanlara ait kobuz/kobız, domra, dütar ve gıcak gibi özel müzik aletleri vardır. Kopuz üzerine başta muska olmak üzere küçük ziller ve çeşitli ses çıkaran nesnelere bağlanır. Kırgız ve Kazak şamanları ruhları kopuzla çağırır ve kovar.¹⁵¹ Kendisi de bir şaman olduğunu inanan Dede Korkut'un kopuz çalması, "Dedem Korkut geldi neşeli havalara çaldı."¹⁵² sözleriyle ifade edilmiştir.

Türk tarihinde düşünce üretimiyle ilişki içinde olan kişilerden biri Kam'dır. Kam, bir tür büyücüdür. Büyücü, teorik sorunları çözmeye çalışan ve evrenle insan arasındaki ilişkileri açıklayan ve bozulan uyumu yeniden sağlamak için çaba harcayan kişidir. Bunun yanında, tedavi, ibadet, öğretmenlik, zanaatlar, ölüm törenleri gibi pratik sorunlarla da ilgilenir.¹⁵³ Dede Korkut, bu görevleri yerine getiren biri olarak tam bir kamdır. Dede Korkut'un doğumu ve yaşam süresi ile diğer insanlardan farklı özelliklere sahip olduğuna inanılması; Tanrı ile insanlar arasında aracı olması; dualarının kabul olunması; geleceğe dair kehanette bulunması; toplumda saygı gören, sözü tutulan biri olması; ad koyma, kız isteme gibi toplumsal olaylarda öncülük etmesi ve her hikâyenin sonunda elinde kopuzuyla ezgiler söylemesi onun bir kam/şaman olduğunu düşündürmektedir.

3.2. Su Kültü

Altaylılara göre yer yaratılmadan önce "su" vardır. W. Radloff tarafından tespit edilen Altay efsanesi, "Evvelce ancak su vardı; yer, gök, ay ve güneş yoktu." diye başlamaktadır.¹⁵⁴ Orhon Yazıtları'nda geçen ifadelerden anlaşıldığı üzere yer-su, Türklerin inancında önemli bir yere sahiptir:

¹⁴⁸ *Dede Korkut Kitabı*, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı, s. 26.

¹⁴⁹ *Dede Korkut Kitabı*, Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı, s. 62.

¹⁵⁰ Abdülkadir İnan, "Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motiflere ve Kelimelere Ait Notlar", *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 177.

¹⁵¹ Güngör, "a.g.m.", 2010, s. 327.

¹⁵² *Dede Korkut Kitabı*, Beğil Oğlu Emre'nin Destanı, s. 165.

¹⁵³ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 91- 92.

¹⁵⁴ Hassan, a.g.y., s. 77.

Türk Tanrısı, kutsal yer ve su ruhları şöyle yapmışlar şüphesiz... (*Bilge Kağan Yazıtı*, D 10),¹⁵⁵ Tanrı Umay, kutsal yer ve su ruhları bize yardımcı oluverdiler (*Tunyukuk Yazıtı*, B 3).¹⁵⁶

Türk din tarihinde, bir kısım sular “ıduk” sayılmıştır ki Göktürkler ve Uygurların Tamir, Orhun, Selenga, Tola gibi ırmakları kutsal saydıkları anlaşılmaktadır.¹⁵⁷ Su, Orta Asya toplumlarının çoğunda, Oğuzlarda, Moğollarda, Sibiryalılarda, Çağdaş Altaylılarda ve Günümüz Türkiyesi’ndeki bazı heterodoks topluluklarda kutsal sayılmış, suyun kirletilmesi, bazı zamanlarda suda yıkanılması veya çamaşır ve kap kacağın yıkanması yasaklanmıştır.¹⁵⁸ Türkler, her suyun bir iyisi olduğuna inanmışlardır. Eski Türklerde, çocuksuz kadınlar, kurumuş ırmaklara süci/şarap salmak suretiyle, o ırmakların iyelerini memnun etmeye çalışmış, onların yardımıyla çocuk sahibi olacaklarına inanmışlardır.¹⁵⁹

Donyakların suya bir keçi veya bir horoz kurban etmeleri, Ostuyakların, Samo- idlerin balık nadir olduğu zamanlarda bir ren geyiğinin boynunu bağlayarak Obi’ye atmaları, su kültürünün örnekleri olarak gösterilebilir.¹⁶⁰ Roux’a göre, suyun enginliği göğü yansıtan bir aynadır, gaipten haber almak için bir ayna kullanan şaman, su vasıtasıyla Tanrı ile veya ruhlarla konuşmaktadır.¹⁶¹

İslâmiyet’i kabul ettikten sonra da Türklerin su kültürü ile ilgili inançları varlığını sürdürmüştür. Oğuz Menkıbelerinde, Korkut Ata’nın Sırderya ırmağı üzerinde bir seccadenin üstünde ve elinde kopuzuyla ölümü beklediği anlatılmıştır.¹⁶² İrtiş Irmağı boyunda yaşayan Kimeklerin, bu ırmağa tapmaları ve secde etmeleri,¹⁶³ Başkurtların, bir gölde veya ırmakta ilk defa yıkanmak istediklerinde, elbiselerinden veya kuşaklarından bir iplik koparıp suya atmaları,¹⁶⁴ Türkistan’da Taşkent yakınındaki bir şehir ahalisinin ölümlerini göle gömdüklerine ait kayıtlar¹⁶⁵ vb. hep su kültürü ile ilgili izlerdir.

Dede Korkut hikâyelerindeki şamanlık izlerinin en belirgin olanlarından biri “su kültürü”dür. *Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması Destanı*’nda, Salur Kazan gördüğü sıkıntılı rüya üzerine yurdunda bir terslik olduğunu hisseder ve geri dönüş yolunda suya rastlar. “Su hak yüzü görmüştür, ben bu suyla haberleşeyim.”¹⁶⁶ diyerek suya

¹⁵⁵ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Yıldız Dil ve Edebiyat, İstanbul 2003, s. 65.

¹⁵⁶ Talat Tekin, *a.g.y.*, s. 91.

¹⁵⁷ Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s. 78.

¹⁵⁸ Roux, *a.g.y.*, s. 110.

¹⁵⁹ Kalafat, *a.g.y.*, s. 166.

¹⁶⁰ M. Fuad Köprülü, *Türk Tarihi Dinisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 60.

¹⁶¹ Roux, *a.g.y.*, s. 113.

¹⁶² Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006, s.1013.

¹⁶³ Abdülkadir İnan, “Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 491.

¹⁶⁴ Abdülkadir İnan, “a.g.m.”, s. 492.

¹⁶⁵ Şaik Gökyay, *a.g.y.*, 2006, s. 1014.

¹⁶⁶ *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması Destanı, s. 43.

şöyle seslenir:

Çağıl çağıl kayalardan çıkan su
Ağaç gemileri oynatan su
Hasan ile Hüseyin'in hasreti su
Bağ ve bostanın ziyneti su
Ayşe ile Fatıma'nın bakışı su
Koç atların gelip içtiği su
Kızıl develerin gelip geçtiği su
Ak koyunların gelip çevresinde yattığı su
Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana
Kara başım kurban olsun suyum sana¹⁶⁷

Araştırmacılara göre, Şamanizm'de Tanrı'ya tapma ilk önce suya yani doğaya tapmadan kaynaklanmıştır. Kazan Han'ın suya seslenirken söylediği suyun "Tanrı yüzü görmesi" ifadesi bunun güzel bir dayanağıdır. Suyun ilâhi özelliğe sahip olması, Şamanizm'in bir göstergesidir.¹⁶⁸

Boğaç Han Destanı'nda Dirse Han'ın karısının çocuk sahibi olmak için kuru çaylara su salmasında su kültürünün izleri vardır:

Kuru kuru çaylara su saldım
Kara elbiseli dervişlere adaklar verdim.¹⁶⁹

Dede Korkut hikâyelerinde suyun canlı bir varlık gibi düşünülerek onunla söylenmesi, su aracılığıyla Tanrı'ya adaklar sunularak dileklerde bulunulması ve suyun kutsal kabul edilmesi Şamanizm inancına dair izler olarak gözükmektedir.

3.3. Dağ Kültü

Dağlar ve tepeler, tarihin bilinen en eski devirlerinden beri yükseklikleri, gökyüzüne yakınlıkları dolayısıyla insanların gözünde ululuk, yücelik ve ilâhîlik timsali kabul edilmiş, bu yüzden de insanüstü varlıkların, ilâhların mekânı olarak düşünülmüşlerdir. Dağlar, genellikle ilâhlarla temasa geçilen yerler olarak kabul edildiğinden dinî merasimler hemen hemen dünyanın her devir ve yerinde dağlarda, yüksek tepelerde yapılmışlardır. A.Yaşar Ocak'a göre, bu ve benzeri telâkkiler dolayısıyla dünya tarihinde hemen her ülke ve milletin mukaddes bir dağı veya tepesi olduğu görülmüştür. A.Yaşar Ocak, Yunanlıların Olimpos'unun, eski Türklerin Ötüken'inin, İslâm milletlerinin mitolojilerinin vazgeçilmez Kafdağı'nın akla gelen ilk örnekler arasında yer

¹⁶⁷ *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı, s. 43.

¹⁶⁸ Bi Xun, "a.g.m.", s. 470.

¹⁶⁹ *Dede Korkut Kitabı*, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı, s. 29.

aldığını belirtmiştir.¹⁷⁰ Dağların genel olarak birçok toplum açısından ilâhi bir yanı olmakla birlikte, eski Türk düşüncesinde özellikle devletin gücünü temsil etmesi ve devletin devamlılığının dağlarla bağlantı kurularak açıklanması, dağlara ayrı bir anlam ve önem kazandırmaktadır.

Orhon Yazıtları’nda Ötüken Dağı, hakanın bulunduğu, halkın yurt edindiği, kutsal bir dağ olarak anılmıştır: “...Türklerin hakani Ötüken dağlarında oturur ve oradan hükmeder ise ülkede hiçbir sıkıntı olmaz.” (*Kültigin Yazıtı*, G 3);¹⁷¹ “...Anladım ki Ötüken dağlarından daha iyi bir dağ yok imiş! Türk halkının yurt edineceği ve yönetileceği yer Ötüken dağları imiş.” (*Kültigin Yazıtı*, G 4);¹⁷² “Kutsal Ötüken dağları halkı yerini yurdunu bırakıp gittin.” (*Kültigin Yazıtı*, D 23).¹⁷³

Bütün Türk ve Moğol kavimlerinin bir kutsal dağının olduğu tartışılmaz bir gerçeklik olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁴ Türk destanlarında özellikle kozmogoni ile ilgili bahsi geçen dağ, “Kutlu Dağ” adı ile millî kültürün timsali gibi kutsal kabul edilmiştir. Menkıbeye göre Oğuzlar, bu dağa saygıları olduğu sürece büyük bir devlet hâlinde yaşamışlar, fakat Buğu Han’dan otuz göbek sonra torunlarından Yulun Tekin’in tahta çıktığı zaman Çinliler, çok korktukları Türklerin kuvvet ve şevklerinin kaynağının Kutlu Dağ olduğunu anlayarak onları bu kaynaktan mahrum etmeyi düşünmüşlerdir. Çin fağfuru, Kiyeliyen adlı kızını Türk Hakanı’nın oğluna vermeğe, buna mukabil Kutlu Dağ’ı istemeğe karar vermiştir. Yuluntekin Çin elçisinin bu teklifini kabul etmiş, Çinliler de kayayı parçalayarak memleketlerine taşımışlardır. Bu felâket üzerine Türkler, dağlardan, taşlardan, vahşi hayvanlardan, memedeki çocuklardan göç göç diye hiç kesilmeyen bir ses işitmeğe başlamışlardır. Bir anda bütün sular kurumuş, bütün yeşillikler sararmıştır.¹⁷⁵ Dağ, Türk düşüncesinde kutsal görülmüş, devletin yönetim merkezi ve özellikle devletin devamlılığı hususunda bir dayanak olarak kabul edilmiştir.

Orta Asya’da eski Türklerin yaşadıkları çeşitli bölgelerdeki dağların çoğu Türkçe “mübarek”, “mukaddes”, “büyük ata”, “büyük hakan” mânalarına gelen Han Tanrı, Buztağ Ata, Bayın Ula vs. gibi adlar taşımaktadır. Her boyun ve her oymağın kendine ait mukaddes bir dağı olduğu gibi, bu boy ve oymaklardan oluşan birliklerin de ortak mukaddes dağları vardır.¹⁷⁶

Türklerde dağ kültü, Gök Tanrı inancıyla ilgili olmuştur. Hunlar, Han-yoan dağında her yıl Gök Tanrı’ya kurban sunmuşlardır. Dağlar, belki de göğe yakınlığı sebebiyle

¹⁷⁰ Ocak, *a.g.y.*, s. 114.

¹⁷¹ Tekin, *a.g.y.*, s. 35.

¹⁷² Tekin, *a.g.y.*, s. 35.

¹⁷³ Tekin, *a.g.y.*, s. 45.

¹⁷⁴ Roux, *a.g.y.*, s. 120.

¹⁷⁵ Mustafa Turan, “Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz’un Menşei Meselesi”, *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 10, S. 37, Bahar 1998, s. 98.

¹⁷⁶ Ocak, *a.g.y.*, s. 115.

kutsal ve Tanrı makamı sayılmıştır.¹⁷⁷ Dağlar, yeryüzü çekirdeğinden göğe doğru bir yükselişi temsil ederler ve tırmanmak suretiyle onu Tanrı'ya yaklaştıran bir tür erişme ifade ederler. Dağlardan dualar daha iyi işitilir, ölümler sonsuz ikametgâhlarından daha az uzaklaşmış olurlar. Karluklar için dağlar “Tanrı'nın ikametgâhi”dir.¹⁷⁸

Çağdaş Şamanist Altaylı Türk boylarında dağ, en önemli kült sayılmaktadır. Teletüt, Töles ve Abakan Türkleri yakınlarında bulunan dağlardan birini Tanrı, koruyucu ruh ya da büyük ata sayarlar. Altaylı şamanistlerin dağ şerefine yaptıkları ayinlerde ilahilerden birinde dağa şöyle dua edilmektedir:

Güneş dolaşamaz olan Çelik dağ, ay dolaşamaz olan altın dağ, Aba ormanının örtüsü, mukaddes büyük dağım! Atalarımız, büyüklerimiz sana taptılar, bir alkışını verecek mi? Kesilmeden devam edecek soyumuza pay verecek mi? Ellerimizden tutacak mı? Beşik ruhunu yaradan sürülerimize bereket ver! Yurduna geçim versin!¹⁷⁹

Şamanizm'de yüce dağlar, gök ile insanları hem ayıran hem de bağlayan unsurlardır. Geçmişte ve bugün Şaman inancındaki Türkçe konuşan milletlerin eski efsanelerinde insanın ilk olarak dağlarda yaratıldığı ifade edilmiştir. Altaylıların insanların menşei ile ilgili efsanelerinde şöyle anlatılmaktadır: “Başlangıçta insan şeklindeki büyük bir dağda bir delik varmış. Sonra seller orayı çamurla doldurmuş, yel (hava) ve ışığın etkisiyle o dağ gebe kalmış gibi bir hâl almış, sonra bu delikte insanın ilk atası dünyaya gelmiş.”¹⁸⁰

Eliade'ye göre, Şamanist düşüncede gökle yer arasındaki bağlantıyı sağlayan ve dünyanın merkezinde olan bir “kozmetik dağ” vardır. Tanrı Ülgen, altın ya da gümüş olan üç, dört veya yedi katlı olan bu dağın üstünde oturur. Yakut şamanı mistik yolculuğunda yedi katlı dağa tırmanır. Bu dağın doruğu göğün göbeğinde, Kutup Yıldızı'nda bulunur.¹⁸¹ Roux'ya göre, “dikeyliğin güçlü simgesi olan dağ” ormanlarıyla, karla kaplı oluşu, ulaşılmazlığı ve gizemliliği, tepeleri göklere varan ve dolayısıyla onu tutan duruşu ile evrenin merkezinde bulunmasıyla, Türk ve Moğol efsanelerinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁸²

P. Ergun'a göre eski Türk inancında dağ, tapınılan bir Tanrı değil, Tanrı'nın tezahüründe rol oynayan bir kutsal olarak görülmüştür. İnanca göre Tanrı kutu taşıyan, tanrısal özellikleri olan kutsal dağlar, bu vasfı taşıyabilmek için Tanrı'nın (Gök Tanrı'nın) sıfatlarından en az birine sahip olmalıdır.¹⁸³ Bu vasıflardan bazıları şunlardır: Kutsal

¹⁷⁷ Günay- Güngör, *a.g.y.*, 2003, s. 73.

¹⁷⁸ Roux, *a.g.y.*, s. 119-120.

¹⁷⁹ Abdülkadir İnan, “Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü”, *Makaleler ve İncelemeler*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 253-254.

¹⁸⁰ Bi Xun, “a.g.m.”, s. 476.

¹⁸¹ Eliade, *a.g.y.*, s. 298.

¹⁸² Roux, *a.g.y.*, s. 119.

¹⁸³ Ergun, “a.g.m.”, 2003, s. 76.

dağ, çevresindeki dağlardan daha yüksek, daha ihtişamlı, daha gösterişli, daha münbit olmalıdır. Kutsal dağ, ak veya gök, hayvanı ve suyu bol, uçsuz bucaksız sıra dağ veya bu sıra dağın en yüksek zirvesi olmalıdır. Kutsal dağ dumanlı, işit veren (yankılanan), zirveleri daima karlı ve buzlu, köklü ve yerli dağ olmalıdır. Türk mitolojisine göre bir dağın kutsal sayılabilmesi için bu vasıflardan en az birine sahip olması gerekir.¹⁸⁴ Kutsal dağ, han ve bey soyunun olduğu yerde veya tuğun dikildiği yerde ise al renktedir.¹⁸⁵ Ala dağ, yüksek, karlı dağ demektir. O, zirvesi göğe, cennete ulaşan dağdır.¹⁸⁶

Dede Korkut hikâyelerinde dağ kültü, P. Ergun'a göre, Türk'ün dünya görüşüne uygun olarak tek Tanrı/Gök Tanrı inanç temelinde dayanmaktadır. Dede Korkut hikâyelerinde doğumda, ad almada, kız isteme törenlerinde, evlilikte, devletin bekasının temininde, ölümden, dualarda dağ kültü ile karşılaşmaktadır. Ala dağlar hâkimiyeti, kara dağlar yeryüzünü sembolize etmektedir. Kazılık Dağı, yeraltı, yeryüzü ve gök katlarını birleştiren dünyanın demir kazığı olarak kabul edilmiştir.¹⁸⁷

Dede Korkut hikâyelerinde dağ, canlı bir varlık olarak algılanmıştır. Onun yaşlanması suyunun kurumasıyla belli olmaktadır.¹⁸⁸ *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı*'nda, "Karşı yatan karlı kara dağlar ihtiyarlamıştır otu bitmez." denmektedir.¹⁸⁹ Kutlu dağ, hakan soyunun devamı olan kutlu oğlun başına bir felaket geldiği zaman yaşlanır veya yıkılır, kurtulduğunda tekrar yücelir.¹⁹⁰ Beyrek'in tutsak edilmesini kız kardeşi şöyle dile getirmiştir: "Karşı yatan kara dağım yıkılmıştır."¹⁹¹ Beyrek'in kurtuluşunu ise kız kardeşi şu sözlerle ifade etmiştir: "Halka halka kara dağın yıkılmıştı yüceldi ahir."¹⁹²

Dede Korkut hikâyelerinde dağ, kız isteme törenlerinde söylenen kalıp sözler olarak da karşımıza çıkmaktadır.¹⁹³ Dede Korkut, Banu Çiçek'i ağabeyinden isterken: "Karşı yatan kara dağımı aşmaya gelmişim." diye söze başlamıştır.¹⁹⁴ Kutlu dağın nebatı da boldur ve kutludur. Dirse Han Oğlu Boğaç Han'ın yaraları, annesinin sütü ile karıştırılmış kutlu dağın çiçeği sayesinde iyileşmiş ve Boğaç Han hayata dönmüştür.¹⁹⁵

Dağların işit vermesi anlayışı ise "Kara dağa seslendiğinde cevap versin."¹⁹⁶ sözünde açığa çıkmaktadır. P. Ergun'a göre bu sözle "Tanrı her zaman senin yanında

¹⁸⁴ Ergun, "a.g.m.", 2003, s. 76-77.

¹⁸⁵ "A.g.m.", s. 77.

¹⁸⁶ "A.g.m.", s. 78.

¹⁸⁷ "A.g.m.", s. 75.

¹⁸⁸ "A.g.m.", s. 80.

¹⁸⁹ *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı, s. 52.

¹⁹⁰ Ergun, "a.g.m.", 2003, s. 81.

¹⁹¹ *Dede Korkut Kitabı*, Bamsı Beyrek Destanı, s. 79.

¹⁹² *Dede Korkut Kitabı*, Bamsı Beyrek Destanı, s. 86.

¹⁹³ Ergun, "a.g.m.", 2003, s. 84.

¹⁹⁴ *Dede Korkut Kitabı*, Bamsı Beyrek Destanı, s. 66.

¹⁹⁵ Ergun, "a.g.m.", 2003, s. 85.

¹⁹⁶ *Dede Korkut Kitabı*, Basat Destanı, s. 163.

olsun, her zaman seni duysun.” anlamı ifade edilmektedir. Eski Türk inancında dağlar, Tanrı’ya ulaşan yol kabul edilmiştir.¹⁹⁷

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nda, “Göğsü güzel koca dağlara gün vurunca/Göğsü güzel koca dağa ava çıktın”¹⁹⁸ sözleri geçmektedir. Aynı hikâyede Kazılık Dağı’na ilenme vardır:

Akar senin suların Kazılık Dağı
Akar iken akmaz olsun
Biter senin otların Kazılık Dağı
Biter iken bitmez olsun.¹⁹⁹

Türk kültüründe dağ büyüklüğü, azameti, devlet gücünü, bereketi temsil etmiştir. Bu açıdan yeryüzünde Tanrı’nın bazı sıfatları ona atfedilmiştir. Dağ ile birlikte ağaç kültü de önem taşımaktadır. Dağ ve ağaç, Türklerin evren anlayışında, birbirine benzeyen ve tamamlayan iki unsur olarak görülmüştür.

3.4. Ağaç Kültü

Ağaç kültü, Türk toplumunun en eski devirlerinden bu yana belli başlı inançlarından birini oluşturmuştur. Eliade’ye göre, Şamanizm’deki Evren Ağacı (kozmetik ağaç), üç evren bölgesini birbirine bağlar; dalları göğe değer, kökleri ise yeraltına iner.²⁰⁰ Roux, “gövdesi yardımıyla, göksel dalları toprakaltındaki köklerle temas ettirdiği düşünülen ve bazen de göğün dayanağı, direği olan” evrensel nitelikli ağacın şamana evrensel yolculuğunda merdiven görevi gördüğünü belirtmiştir.²⁰¹ *Dede Korkut Kitabı*’ndaki “Başına doğru bakar olsam başsız ağaç/Dibine doğru bakar olsam dipsiz ağaç”²⁰² dizelerinde tasvir edilen ağacın başının ve köklerinin uçsuz bucaksızlığı Şamanizm’deki evren ağacını çağrıştırmaktadır.

Eski Türklerde bazı ağaçlara kutsiyet atfedilmiştir. Özellikle Şamanist kültürte kayın ağacı önemli bir yer tutmuştur. “Kayın ağacı atamız Ülgen’den anamız Umay ile gökten indirilmiştir.”²⁰³ anlayışı vardır. Genel olarak Altay şamanları, kayın ağacının Tanrı’dan geldiğini düşünmüşler, bunun için de ona hiçbir zaman yıldırım düşmeyeceğine inanmışlardır.²⁰⁴ Kayın ağacı, Tanrı kutununun, iyiliğin, temizliğin sembolü olarak

¹⁹⁷ Ergun, “a.g.m.”, 2003, s. 87-88.

¹⁹⁸ *Dede Korkut Kitabı*, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı, s. 28-29.

¹⁹⁹ *Dede Korkut Kitabı*, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı, s. 31.

²⁰⁰ Eliade, *a.g.y.*, s. 302-303.

²⁰¹ Roux, *a.g.y.*, s. 119.

²⁰² *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması Destanı, s. 50.

²⁰³ Turan, “a.g.m.”, s. 98; Gökyay, “a.g.m.”, 1994, s. 78.

²⁰⁴ Anohin, *a.g.y.*, s. 64.

görülmüş ve onun olduğu yerde hiçbir kötülüğün barınamayacağına inanılmıştır.²⁰⁵ Kayın ağacı, her şaman ayininde kullanılan takdis edilmiş bir ağaçtır.²⁰⁶ Altaylılar dualarında ona “bay kayın” diye hitap etmişler, Beltir ve Sagaylar Gök Tanrı’ya dağda kurbanlarını kayın ağaçlarının altında sunmuşlardır.²⁰⁷ Doğu Türkistan’ın müslüman kamlarının hastayı afsunla tedavi ederlerken yanlarında kayın ağacı bulundurmaları ve kam davullarında kayın resminin bulunması, Şamanlığın en çok saydığı ağacın kayın ağacı olduğunu göstermektedir.²⁰⁸

Roux, ağaçta bulunan kozmik değeri, tahtadan yapılan okların da taşıdığını söylemektedir. Oklar, uçlarına tüy takılmasıyla da kuşlara eşdeğerli kabul edilmiştir. Bu nedenle evrenin üst bölgelerine hem ağaç olarak hem de kuş olarak girerler. Oklar, okun sahibini kendileri ile birlikte evrenin üst bölgelerine sokarlar.²⁰⁹ *Dede Korkut Kitabı*’nda “Kayın dalı tüylerinden som altınlı benim okum”²¹⁰ dizesinde kayın ağacı ve ok ile ilgili kavrayışın yansıdığı görülmektedir.

A. İnan, Anadolu’nun bazı bölgelerinde, Şamanist Yakutlarda ve Altaylılardaki ağaç kültürünün gözlemlendiğini belirtmiştir. Buna göre, çocuğu olmayan Yakut kadınının bir çam ağacına tapınarak dua ettiği gibi, Beyşehir köylerinden birinde yaşlı bir ağacın yanında dua ederek ve ağacın altından geçerek çocuk isteyen köylü kadınların bulunduğu tespit edilmiştir.²¹¹

Ağaç bir yandan kökleri, gövdesi ve dallarıyla, bir evren modeli, kozmolojik bir sembol ve diğer yandan insanların türeyişiyle ilgili olarak hayat kaynağı olmuştur.²¹² Bütün Sibirya Türk halklarının folklorunda ağaç, çocukları doyurur ve yetiştirir. Ağaç, hayat sembolü ve kabile üyelerinin iyiliğinin güvencesi olarak görülmüştür. Ağacın köklerini kurutmak, soy bağı ile o ağaca bağlı olan insanların ölmesi anlamına gelmiştir.²¹³ Dünyanın üç tabakasını temsil eden “Hayat Ağacı” yeşil kaldığı müddetçe dünyanın var olacağına inanılmıştır. Hayat Ağacı tektir, yalnız ağaçtır ve kâinatın bel kemiğidir. Dünya ile yer arasında kutsal değnektir; bu değnek gökyüzündeki ruhlara yol olmuştur ve şamanın trans halindeyken bu yolu kullandığı kaydedilmiştir.²¹⁴

²⁰⁵ Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 199.

²⁰⁶ Abdülkadir İnan, “Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü”, *Makaleler ve İncelemeler*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 254.

²⁰⁷ Günay- Gönğör, *a.g.y.*, 2003, s. 75.

²⁰⁸ Hassan, *a.g.y.*, s. 92.

²⁰⁹ Roux, *a.g.y.*, s. 116.

²¹⁰ *Dede Korkut Kitabı*, Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Destanı, s. 147.

²¹¹ Abdülkadir İnan, “Müslüman Türklere Şamanizm Kalıntıları”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.477.

²¹² İsmail Taş, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni*, Kömen Yayınları, Konya 2002, s. 112.

²¹³ Taş, *a.g.y.*, s. 110.

²¹⁴ Ergun, *a.g.y.*, 2004, s. 146.

Oğuz Destanı'nda Kıpçak boyunun ağaçtan türediği rivayet edilmiştir.²¹⁵ Osmanlı Türklerinin inanisına göre, Hayat Ağacı'nın bir milyon yaprağı olup her birinin üzerine bir insanın yazgısı yazılmıştır; her insan öldüğünde ağaçtan bir yaprak düşmektedir.²¹⁶ *Cengizname*'ye göre Cengiz Han, her boya bir ağaç tayin etmiştir: Buduncar oğlu Kıyat'a çam ağacını, Kongrat oğlu Sengle'ye elma ağacını vermiştir.²¹⁷

A. Yaşar Ocak, ağaç kültürünün tipik bir örneği olarak XV. yüzyıl Osmanlı kroniklerinden Oruç Bey'in eserinde yer alan, I. Murad'ın İnceğiz Kalesi'nin fethini anlatan bir pasaja göstermiştir. Bu pasaja göre, I. Murad ulu bir kavak ağacının dibine oturarak dua etmiş ve kısa bir süre sonra kale fethedilmiştir. Bunun üzerine sultan, altında oturup dua ettiği kavak ağacına Devletin Kaba Ağaç adını vermiştir. Bu hikâyede de, tıpkı Dede Korkut hikâyelerinin sonundaki dua formülünde geçen kaba ağaç (ulu ağaç) tabiri dikkati çekmektedir. Hâlen Anadolu'da kullanılan koca ağaç, ulu ağaç tabirleri de takdis ve tazim ifade eden terkipler olarak gözükmektedir.²¹⁸

Dede Korkut Kitabı'nda ağaç kültürü önemli bir yer tutmaktadır. Her hikâyenin sonunda "gölgelice kaba ağacın kesilmesin!" şeklinde bir dua vardır. Bu ifadeyle ağacın, bahtın ve devletin timsali olarak görüldüğüne işaret ettiği²¹⁹ düşünülmüştür. Basat'ın Tepegöz'e söylediği "Babamın adını sorar olsan koca ağaç/Anamın adını dersen kükremiş aslan/Benim adım sorarsan Aruz oğlu Basat'tır."²²⁰ sözü Türklerin ağaçtan türediklerine dair eski inançlarının izini taşımaktadır.²²¹ *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı*'nda ise Kazan Han ağaçla şöyle söylemiştir:

Ağaç ağaç der isem sana üzülme ağaç
Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç
Musa Kelim'in asası ağaç
Büyük büyük suların köprüsü ağaç
Kara kara denizlerin gemisi ağaç
Erlerin şahı Ali'nin Döldül'ünün eyeri ağaç
Zülfikar'ın kanı ile kabzası ağaç
Şah Hasan ile Hüseyin'in beşiği ağaç
Eğer erdir eğer avrattır korkusu ağaç
Başına doğru bakar olsam başsız ağaç
Dibine doğru bakar olsam dipsiz ağaç
Beni sana asarlar çekme ağaç
Çekecek olursan yiğitliğim seni tutsun ağaç

²¹⁵ Gökyay, *a.g.y.*, 2006, s. 1016.

²¹⁶ Eliade, *a.g.y.*, s. 306.

²¹⁷ Abdülkadir İnan, "Türk Destanlarına Genel Bir Bakış", *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 228.

²¹⁸ Ocak, *a.g.y.*, s. 140.

²¹⁹ Naciye Yıldız, "Dede Korkut Hikâyelerinde ve Manas Destamında Ağaç", *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 10, S. 37, Bahar 1998, s. 48.

²²⁰ *Dede Korkut Kitabı*, Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan, s. 161.

²²¹ Yıldız, "a.g.m.", s. 47.

Bizim elde olmalıydın ağaç
Kara Hindu kullarıma buyuraydım
Seni para para doğrayalardı ağaç²²²

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda, Beyrek, Kazan Han'a methiye dizmiştir:

Hanım Kazan
Ünümü anla sözümü dinle sabah sabah kalkmışsın
Ak ormana girmişsin
Akkavağın budağından sallayarak geçmişsin²²³

Kavak ağacı eski inançlarda ateşin soybaşı olarak yer tutmuştur. Kırgızlar akçakavağı kutsamışlardır. Bamsı Beyrek hikâyesinin Anadolu'daki varyantlarında, Beyrek'in nişanlısının adı Akkavak Kızı olarak geçmektedir.²²⁴

Türk düşüncesinde ağaç, kültürün önemli bir unsuru olarak görülmüştür. Ağaç, devlet veya nesiller açısından canlılığı ve hayatı; dünya açısından yerin en alt tabakasından göğe doğru uzanan bir eksenî temsil etmiştir. Kayın, kavak, çam gibi ağaçlara kutsiyet atfedilmiş; dualarda, adaklarda, savaş aletlerinde, davullardaki resimlerde, boy adlarında ağaç motifi öne çıkmıştır.

3.5. Kurban ve Adak

Tanrı'ya kurban sunmak ve bunun karşılığında bir dilek dilemek bütün toplumlarda rastlanan bir davranış şeklidir. Herodot'un rivayetine göre, Masajetler güneşe at kurban ederlermiş, Tatarlar, ayıların başıyla kalbini kurban ederken Moğollar güneşin şerefine havaya süt atarlarmış.²²⁵ Şaman törenlerinde de at, geyik vb. hayvanların kurban edildiği ifade edilmiştir.²²⁶

Y. Kalafat'a göre, Türklere çocuk sahibi olmak isteyenler, Tanrı'nın rızasını kazanmak için açları doyurmuş, çıplakları giydirmiş ve ağzı kutlu kişilerin alkışını/duasını dilemişlerdir. Dede Korkut boylarında da bu inancın örnekleri vardır. O zamanda, Oğuz beyleri, göğe el açıp yüz tutarak alkış tuttuklarında, Tanrı dilediklerini geri çevirmezmiş ve çocuğu olmayanların bu şekilde dilekleri yerine gelirmiş. Yine bu boylarda, çocuk sahibi olmak isteyen anaların saçı olarak, "kuru çaylar"a su saldığını

²²² *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı, s. 50.

²²³ *Dede Korkut Kitabı*, Bamsı Beyrek Destanı, s. 83.

²²⁴ Gökyay, a.g.y., 2006, s. 1015.

²²⁵ M. Fuad Köprülü, *Türk Tarihi Dinisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 60.

²²⁶ Ocak, a.g.y., s. 159.

görülmemektedir.²²⁷

Dede Korkut hikâyelerinde kurban konusu, Tanrı'dan bir dilek dileme ya da bir şeyin uğruna canını verme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hikâyelerde “kara başım sana kurban olsun” ifadesi yer alır.²²⁸ *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*'nda, Dirse Han'ın karısı çocuğu olması için yaptığı adakları “Kuru kuru çaylara su saldım/Kara elbiseli dervişlere adaklar verdim”²²⁹ sözleriyle anlatırken; Dirse Han Tanrı'dan kendisine bir oğul vermesini ister ve bu dileğinin gerçekleşmesi için birçok hayvan kurban eder. Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirir, tüm Oğuz halkına ziyafet verir.²³⁰ Burada göze çarpan nokta kurban olarak seçilen hayvanların erkek olmasıdır.

Kazak-Kırgız destanlarında çocuk sahibi olmak için “attan aygır, sığırdan boğa, koyundan koç, keçiden teke” kurban edilmesi, Beltirlerde orman için erkek hayvan kesilmesi²³¹ birçok toplumda kurban için en makbul hayvanın erkek olduğunu ortaya koymaktadır.

Kurban ve adak, insanların, yaşamlarının istedikleri gibi sürüp gitmesi veya dileklerinin yerine getirilmesi için Tanrı'ya gönderdikleri bir sunudur. Birçok kültürde görülen kurban ve adak geleneği, Şamanizm'de ve Dede Korkut hikâyelerinde kurban edilen hayvanların türleri ve cinsleri ile Tanrı'dan dilenen istekler yönünden benzerlik göstermektedir.

3.6. Ruhlar

Ruh, canlılık ilkesi olarak, animist görüş açısıyla, bitkileri, hayvanları ve insanları cansızlar dünyasından ayırır.²³² Şamanî topluluklarda bütün tabiat olayları birtakım ruhlarla ilişkili görülmüştür. Gök gürelediği zaman göğe ok atmak, yıldırım çarpması sonucu ölen kişiler için ayinler düzenlemek, baharda ilk gök gürelemesiyle birlikte dağlara çıkıp dört bir yana süt serpmek hep ruhlarla ilişkilendirilmiştir.²³³ Türk toplulukları “ıduk yir-sub” diye adlandırılan yer-su ruhlarına inanmışlardır. Hemen her yerin bir sahibi (iye) vardır. Yeryüzünde bir iş yapılacağı zaman o yerin sahibinden izin almak gerekir ve bu izin ancak o yerin sahibine kurban sunmakla olur. Türk topluluklarında bütün vatanın kutsallaştırılması bu inançla bağlantılıdır.²³⁴

Altaylılar'a göre insanın “kut” diye isimlendirilen ruhu gökte bulunur. Yakutlar'a

²²⁷ Kalafat, a.g.y., s. 243.

²²⁸ *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı, s. 43.

²²⁹ *Dede Korkut Kitabı*, Boğaç Han Destanı, s. 29.

²³⁰ *Dede Korkut Kitabı*, Boğaç Han Destanı, s. 24.

²³¹ Gökyay, a.g.y., 2006, s. 1022.

²³² Ayhan Bıçak, *Tarih Düşüncesi I Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004, s. 25.

²³³ Güngör, “a.g.m.”, 2010, s. 326.

²³⁴ Güngör, “a.g.m.”, 2010, s. 326.

göre çocuğun ruhu bir kuş şeklinde gökten iner. Doğumla ilgili ruhlardan biri de “albastı, algelini, alkarısı” gibi adlarla anılan ruhtur. Bu ruh, doğumun ardından lohusa kadınlara musallat olarak onların ölümüne sebep olur.²³⁵ Altaylarda ve Sibiryada koruyucu ruhların büyük çoğunluğu hayvan biçimindedirler. Bunlar arasında ayı, kurt, geyik, yabani tavşan ve çeşitli kuşlar (karta, baykuş, kaz, karga vb.) yer almıştır. Ağaç ve yer ruhları da vardır.²³⁶

Orhan Gazi'nin çağdaşı Geyikli Baba'nın geyiklerle beraber yürümesi ve geyiklere binmesi, Bektaş Veli'nin şahin kıyafetine girerek uçup gitmesi, Karaca Ahmet Oğlu Hacı Doğrul'un doğan suretine girmesi, hep şamanlığın bu yönüyle ilgili görünmektedir. Özellikle Geyikli Baba'nın geyiğe binerek gezmesi motifi, hemen hemen aynı şekliyle kam dualarında yer almıştır.²³⁷

Şamanizm inancındaki her şeyde bir ruh olduğu ve her ruhun birer gizli güce sahip olduğu²³⁸ düşüncesinin izlerini *Dede Korkut Kitabı*'nda görmek mümkündür. *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı*'nda Salur Kazan, avdayken gördüğü sıkıntılı rüyanın ardından eve dönüş yolunda suya rastlar. “Su hak yüzü görmüştür, ben bu suyla haberleşeyim.” der. Sudan geçtikten sonra bir kurda rastlar, “Kurt yüzü mübarektir, kurt ile haberleşeyim.” der.²³⁹ Sonra bir kara köpeğe rastlar ve onunla haberleşir. Kara köpek onu savaşın olduğu alana getirir.²⁴⁰ Bu ifadeler suyun, kurdun, köpeğin kişileştirildiğini, kutlu ve güçlü olduklarına inanıldığını ve bu sebeple onlardan beklentilerin olduğunu göstermektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nda bulunan, insanları yiyen Tepegöz, korkunç aslan, boğa, deve gibi pek çok dev Şamanizm'in ruhlar dünyasının üyeleridir.²⁴¹ Ruhların hayvan biçimli oluşu ve doğadaki her şeyin canlı ve ruha sahip olduğu anlayışı, Dede Korkut hikâyelerinde göze çarpan Şamanist unsurlardır.

3.7. Dualar

Şamanlar, insanların dileklerinin kabul olması için dua ederek Tanrı ile irtibat kurmuşlardır. Yakutlar, çocuk sahibi olmak için ak şamana başvururlar. Ak şaman, Ayısıt Hatun'a ya da ak at sürüleri sahibi olan (magan sılsılah) tanrıya dua eder. Ak şaman, kulla tanrı arasında aracı konumundadır.²⁴² Şaman dualarında da kişi ya da toplumun tümü için sağlık, bolluk, iyilik vb. dileklerle dolu sözler yer alır. Saha Türk-

²³⁵ Güngör, “a.g.m.”, 2010, s. 326.

²³⁶ Hassan, a.g.y., s. 90.

²³⁷ Hassan, a.g.y., s. 91-92.

²³⁸ Bi Xun, “a.g.m.”, s. 470.

²³⁹ *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı, s. 43.

²⁴⁰ *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı, s. 44.

²⁴¹ Bi Xun, “a.g.m.”, s. 469-470.

²⁴² Derdiyok, “a.g.m.”, s. 3.

lerinin yaşadığı bölgede yapılan bir çalışmada Şaman Nikiforov'un yaptığı duada bu dilekler dile getirilmiştir:

Atalarımın ruhları, dedelerimin, ninelerimin ruhları
Göze görünmeyen yıldırım güçlü yardımcılarım
Akar su gibi soyum sopum
Kurtarıcılarım, koruyucularım, yardımcılarım
Ey cinlerim, üç parlak ulu büyük ve güçlü melek ruhlu yardımcılarım
Bana doğru yaklaşım benim bu balağanımın içinde girip oturun
Tarihi milletin temsilcisine beraberce yardım edelim,
Temizleyelim, kutsayalım, koruyalım ve dua edelim
Eğilmiş yolunu doğrultalım, ona doğru yolun kapısını açalım
Yolundaki engelleri ve zorlukları kaldıralım²⁴³

Bu şaman duasında, sağlık, iyilik, mutluluk ve kötülüklerden korunma için dua edilmekte ve ataların, dedelerin, ninelerin ve diğer yardımcı ruhların yardımı istenmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde de benzeri istekler görülmektedir ancak bu dilekler Tanrı'dan istenmektedir. Dede Korkut, genellikle hikâyelerin sonunda hanlara şöyle dua etmektedir:

Yerli kara dağların yıkılmasın. Gölgeyi büyük ağacın kesilmesin. Taşkın akan güzel suyun kurumasın. Kanatlarının uçları kırılmasın. Koşar iken ak boz atın sendelemesin. Vuruşunca kara çelik öz kılıcın çentilmesin. Dürtüşürken alaca mızrağın ufalanmasın. Ak bürçekli ananın yeri Cennet olsun. Ak sakallı babanın yeri Cennet olsun. Oğul ile kardeşten ayırmasın. Ahir vaktinde arı imandan ayırmasın. Hakk'ın yandırdığı çırağı yana dursun. Kadir Tanrı seni namerde muhtaç eylesin. Âmin diyenler Tanrı yüzünü görsün. Ak alnında beş kelime dua kıldık, kabul olsun. Allah'ın verdiği ümit kesilmesin. Derlesin, toplasın, günahımızı adı güzel Muhammed Mustafa yüzü suyuna bağışlasın, hanım hey!²⁴⁴

*Dirse Han Oğlu Boğaç Han ve Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destanlardaki isim verme töreninde, Dede Korkut: "Adımı ben verdim, yaşımı Allah versin."*²⁴⁵ şeklinde dua etmiştir. Kitabın Mukaddime'sinde ilk satır besmeleyle başlamakta ve Dede Korkut, han için dualar etmektedir: "Baba malından ne fayda başta devlet olmazsa. Devletsiz şerrinden Allah saklasın hanım sizi!"; "Hak size kötülük getirmesin, devletiniz devamlı olsun hanım hey!";²⁴⁶ "Azıp (yolunu şaşırıp) gelen kazayı Tanrı savsın hanım hey!";²⁴⁷ "Hiçbirine benzemedi cümle âlemleri yaratan Allah Tanrı güzel. O övdüğüm yüce Tanrı dost olarak medet eriştirsin hanım hey!".²⁴⁸ Mukaddime baştan sonra bir duadır.

²⁴³ Arslan, "a.g.m.", 2005, s. 71.

²⁴⁴ *Dede Korkut Kitabı*, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey Destanı, s. 111.

²⁴⁵ *Dede Korkut Kitabı*, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı, s. 26; Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan, s. 152.

²⁴⁶ *Dede Korkut Kitabı*, Mukaddime, s. 16.

²⁴⁷ *Dede Korkut Kitabı*, Mukaddime, s. 17.

²⁴⁸ *Dede Korkut Kitabı*, Mukaddime, s. 18.

Dede Korkut Kitabı'nda dualar, el kaldırıp göğe yönelerek belli bir usulde yapılmaktadır. *Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'nda, oğlu olmadığından dolayı üzülen Kam Püre için: "Kudretli Oğuz Beyleri yüzlerini göğe tuttular, el kaldırıp dua eylediler. Allah Teâlâ sana bir oğul versin dediler."²⁴⁹ Bu arada kızı olmadığı için üzülen Pay Piçen Bey de: "Beyler benim de hakkıma dua eyleyin, Allah Teâlâ bana da bir kız versin dedi. Kudretli Oğuz Beyleri el kaldırdılar dua eylediler, Allah Teâlâ sana da bir kız versin dediler."²⁵⁰

Duaları şaman gibi Dede Korkut'un yapması, dualardaki sözler ve dua ediş biçimleri eski inançlarla benzerlikler taşımaktadır.

3.8. Uyku ve Rüya

Rüya, şaman inanç sistemi içerisinde kişilerin manevi hayatına yön veren bir olgu olarak görülmüştür.²⁵¹ Şaman esrime sırasında bir çeşit uykuya dalmakta ve ruhlar âlemiyle irtibata geçmektedir. Kendine geldikten sonra yolculuğu sırasında gördüklerini ve ruhların ona ilettiklerini halka anlatmaktadır. Şaman adayının Tanrı tarafından rüyalar ve görümler yoluyla eğitilmesi,²⁵² şamanın çok uyuyup, olan bitenden ilgisiz kalması, gaipten haber veren rüyalar görmesi²⁵³ şamanın rüya aracılığıyla sırlara erdiğini ve kehanetlerde bulunduğunu göstermektedir. Geçmişte olanlar ya da gelecekte olacaklar hakkında rüya aracılığıyla bilgi sahibi olma, *Dede Korkut Kitabı*'nda da yer bulmuştur.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destanı'nda Salur Kazan rüyasını "Kara kaygılı rüya gördüm, yumruğumda çırpınan benim şahin kuşumu ölüyor gördüm, gökten yıldırım ak otağımın üzerine çakıyor gördüm, kapkara duman yurdumun üzerine dökülüyor gördüm, kuduz kurtlar evimi dişleyip yırtıyor gördüm, kargı gibi kara saçımı uzanıyor gördüm, uzanarak gözümü örtüyor gördüm, bileğimden on parmağımı kanda gördüm, ondan beri aklımı fikrimi toplayamıyorum, hanım kardeş benim bu rüyamı yor bana." diye anlatır. Bunun üzerine Kara Göne rüyayı şöyle yorumlar: "Kara bulut dediğin senin devletindir, kar ile yağmur dediğin senin askerindir, saç kaygıdır, kan karadır, geri kalanını yoramam, Allah yorsun."²⁵⁴

Dede Korkut'un *Salur Kazan* hikâyesinde görülen rüya ile Kırgız Kazakların *Er Sayın Destanı*'nda söylenen rüya benzerlik göstermektedir. Kazak-Kırgızlar'ın *Er Sayın Destanı*'nda Ayu Bike: "Ben bugün bir düş gördüm, ensem dolu kara saç yayılmış göründü, cilalı beş tırnağım kana batırılmış göründü..." demektedir. Her iki

²⁴⁹ *Dede Korkut Kitabı*, Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı, s. 58.

²⁵⁰ *Dede Korkut Kitabı*, Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı, s. 59.

²⁵¹ Bi Xun, "a.g.m.", s. 480.

²⁵² Eliade, a.g.y., s. 33-34.

²⁵³ Eliade, a.g.y., s. 57.

²⁵⁴ *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı, s. 41-42.

rüyada da saçların uzaması ve parmakların kana boyanması vardır.²⁵⁵ Çetin Derdiyok, Salur Kazan'ın avdayken gördüğü sıkıntılı rüyayı, Şamanizm'deki albasması ile ilişkilendirmiştir.²⁵⁶ Kazılık Koca oğlu Yeganek'in Düzmürd kalesindeki tutsak babasını kurtaracağını gördüğü rüya ise hayırlı bir düşür.²⁵⁷

Uyku motifi, Bamsı Beyrek ve Salur Kazan hikâyelerinde kahramanların uyurken düşmana tutsak düşmeleri, Uşun Koca oğlu Segrek destanında kahramanın tam can alacak noktada uyuması şeklinde ortaya çıkmaktadır.²⁵⁸ Salur Kazan'ın esir düştüğü hikâyede, Oğuz beylerinin yedi gün uyuması ve ona küçük ölüm adını vermeleri yer alırken,²⁵⁹ Kan Turalı hikâyesinde "Oğuz Beylerine ne kaza gelirse uykudan geldiği" söylenmiştir.²⁶⁰

Uzun süre uykuya dalmak ve uykudayken geleceğe dair bazı olayların malum olması, Şaman inancıyla ortaklık göstermektedir. Şamanın eğitiminin uyku ve rüya ile bağlantılı olması, her türlü öngörüye uykudayken erişmesi, Dede Korkut hikâyelerindeki kahramanların iyi ya da kötü olaylardan rüyalarında haberdar olmalarına karşılık gelmektedir.

3.9. Sayılar

Dede Korkut hikâyelerinde 3, 7, 9, 40 sayılarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. 3 ve 7 sayıları Arap, Ermeni, Hintli, Çinli, Cermenler ve diğer Batı milletlerinde de uğurlu sayılmıştır. 9 sayısı Eski Türklerde ve Moğollarda kutsal sayılmıştır. Kırk gün-kırk gece, kırk kız, kırk otağ vb. ifadeler hikâyelerde sıkça geçmektedir.²⁶¹

Dede Korkut hikâyelerinde, Dirse Han'ın karısının, oğlunun yarasını iyileştirmek için "yedi dağ çiçeği" toplaması, Kazan Bey'in yedi günlük azıkla yola çıkması, Salur Kazan'ın dövuştüğü ejderhanın yedi başlı olması,²⁶² Oğuz Beylerinin yedi gün uyuması,²⁶³ "Yedi gün yedi gece toy düğün edip yeme içme"²⁶⁴ olması yedi sayısını öne çıkarmaktadır. Yedi sayısı, Dayısı Emen'in Yigenek'e seslenişinde de vardır:

²⁵⁵ Abdülkadir İnan, "Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler", *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 187.

²⁵⁶ Derdiyok, "a.g.m.", s. 5.

²⁵⁷ Gökyay, a.g.y., 2010, s. 1025.

²⁵⁸ Gökyay, a.g.y., 2006, s. 1024.

²⁵⁹ *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan'ın Esir Olup Oğlu Uruz'u Çıkardığı Destan, s. 191.

²⁶⁰ *Dede Korkut Kitabı*, Kan Turalı Destanı, s. 135.

²⁶¹ Gökyay, a.g.y., 2006, s. 1026-1028.

²⁶² Gökyay, a.g.y., 2006, s. 1027.

²⁶³ *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Destan, s. 191.

²⁶⁴ *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Destan, s. 203.

Yetiştiler yel yetişmezdi yedi vurgunum
 Yedi bayırın kurduna benzerdi yiğitlerim
 Yedi kişiyle kurulurdu benim yayım
 Kayın dalı tüylerinden som altınlı benim okum
 Yel esti yağmur yağdı yükü koptu
 Yedi defa vardım o kaleyi alamadım geri döndüm
 Benden daha er çıkmayasın Yigineğim dön.²⁶⁵

Deli Dumrul doğduğunda babasının dokuz buğra öldürmesi, ananın oğlunu dokuz ay karnında taşıması, hediye ve bahşişlerde dokuzlama âdeti, toylarda Oğuz beylerine dokuz kara gözlü kâfir kızlarının hizmet etmesi²⁶⁶ vb. ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler, Şamanizm'deki yedi ve dokuz olarak belirtilen yerin ve göğün katlarına, Tanrı Ülgen'in ve Erlik'in kızlarının ve oğullarının sayısına, dünya ağacının katlarına, şamanın Tanrı'ya ulaşmak için kat ettiği engeller olan pudakların sayısına karşılık gelmektedir.

Boğaç Han'ın yarasının kırk günde iyileşmesi, Eylik Koca Oğlu'nun kırk cübbeye bürünmesi, zaferler ve şenlikler dolayısıyla kırk kul ve kırk karavaşın azât edilmesi, kırk yerde otağ dikilmesi, kırk gün kırk gece toy düğün olması, Deli Dumrul'un kuru çayın üzerine yaptırdığı köprüden geçmeyenden kırk akça alması vb. kırk sayısının hikâyelerde geçtiği yerlerdir.²⁶⁷ Sayılara dair bu örnekleri artırmak mümkündür.

Sayıların belirleyici rolü, Şamanizm'de evren tasarımında ve şamanın merasimlerinde görülürken; Dede Korkut hikâyelerinde düzenlenen eğlencelerde, savaşta, hastalıkta, hayatın her etkinliğinde öne çıkmıştır.

3.10. Büyü

“Büyü, doğaüstü güçlerin yardımıyla insanları, işleri ve nesnelere etkileme ya da kontrol altına almaya yönelik yöntemdir.”²⁶⁸ Şamanizm, büyü nitelikli bir dindir. İlâh ve ruh fikri ile büyü fikrinin birleştirilmesi bu dinin en belirgin özelliğidir. *Dede Korkut Kitabı*'nda, pek çok olay büyü yapma yöntemlerini yansıtmaktadır. *Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan*'da, Basat Tepegöz'ün bulunduğu mağaradan çıkmak için üzerine koyun postu geçirir. *Bamsı Beyrek Destanı*'nda Beyrek, düşman zindanından kaçtıktan sonra bir deve çuvalını delip üzerine geçirir. Bunlar büyü yöntemiyle şekil değiştirerek belli bir amaca ulaşma çabalarıdır. Büyü, sadece Şamanizm'e has değildir ancak Şamanizm'de ilâh ve ruh fikriyle büyü fikri birleştirilmiştir.²⁶⁹ Deli Dumrul hikâyesinde Azrail'in güvercine dönüşmesi, Şamanizm inancında varlıkların başka

²⁶⁵ *Dede Korkut Kitabı*, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Destanı, s. 147.

²⁶⁶ Gökyay, a.g.y., 2006, s. 1029.

²⁶⁷ Gökyay, a.g.y., 2006, s. 1029.

²⁶⁸ Bi Xun, “a.g.m.”, s. 477.

²⁶⁹ Bi Xun, “a.g.m.”, s. 477.

canlılara dönüşmesiyle bağlantılı gözükmektedir.²⁷⁰

Kazakların Şaman inancında kuğu, yukarı, orta ve aşağı dünyayı birbirine bağlayan, Tanrı, insan ve ruhların birbirleriyle irtibatını sağlayan kutsal kuş olup, Tanrı'nın yüce elçisidir. Şaman büyücülerinin ilk atası olan Korkut, kuğunun oğlu olarak görülmüştür. Eski Kazakların şaman büyücülerini, büyü yaparlarken kuğu tüyünden yapılmış elbiseler giyer, kuğu biçimindeki kopuzlarını çalar, kopuzun üzerine yine kuğu tüylerini takarlarmış. Bunlar şaman büyücülerinin büyü ile şekil değiştirme çabaları olarak görülmüştür.²⁷¹

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda babasının attığı okla yaralanan Boğaç Han'ın yarasının Hızır tarafından sıvazlanması ve annesinin sütü ile dağ çiçeğini bu yarıya sürerek iyileştirmesi şaman büyüünün izlerini taşımaktadır.²⁷²

Şamanlık'ta dilin özel bir büyü gücü vardır. Kişiler dilin sihirli gücünden yararlanarak dua ederler, mutluluk dilerler, beddua ederler, yemin ederler hatta ruhlarla ilişki kurmak için dilin gücünden yararlanırlar. Bu tür dil büyüünün ifadelerini *Dede Korkut Kitabı*'nda yer yer görmek mümkündür. Savaşçı kahramanlar güçlü düşmanla karşı karşıya geldiklerinde Korkut'un kopuzunu çalarak yemin ederler ya da düşmana harp ilan ederler. Bu tür olaylar eski dönemlerde orduyu harekete geçirmek için yapılan şaman ayinlerini yansıtmaktadır. Şaman büyücülerini ayin yaparken kopuz çalıp şarkı söyleyerek ruhlarla diyalog kurarlar.²⁷³

Ruhun hayvan kılığına girip şamanın büyüünde aracı rol üstlenmesinde, hayvan postuna bürünmede ya da kuşa dönüşüp uçmada görüldüğü üzere ruhlar, hayvanlar ve büyü, birbirleriyle ilişkili olarak hem Şamanizm'de hem de Dede Korkut hikâyelerinde olağanüstü olaylar şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

3.11. Ölüm ve Ağıt

Ölüm ve yas törenlerde sergilenen davranışlar açısından Şamanizm ile Dede Korkut hikâyelerinde geçen olaylar arasında benzerlikler görülmektedir. *Salur Kazan Destanı*'nda Burla Hatun "boynu ile kulağını tuttu düştü, güz elması gibi al yanağını çekip yırttı, kargı gibi kara saçını yoldu, oğul oğul diyerek feryat figan etti ağladı";²⁷⁴ *Bamsı Beyrek Destanı*'nda "Beyrek'in babası kaba sarığı kaldırıp yere çaldı, çekti yakasını yırttı, oğul diyerek böğürdü, feryat figan eyledi. Ak bürçekli anası boncuk boncuk ağladı, gözünün yaşını döktü, acı tırnak ak yüzüne çaldı, al yanağını yırttı, kargı gibi

²⁷⁰ Derdiyok, "a.g.m.", s. 7.

²⁷¹ Bi Xun, "a.g.m.", s. 477-478.

²⁷² Bi Xun, "a.g.m.", s. 479.

²⁷³ Bi Xun, "a.g.m.", s. 479-480.

²⁷⁴ *Dede Korkut Kitabı*, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı, s. 49.

kara saçını yoldu... Yedi kız kardeşi ak çıkardılar kara elbiseler giydiler.”²⁷⁵ şeklinde ölenin ardından ağıt yakmak, bağıarak ağlamak, giysileri ve yüzleri yırtmak, yas rengi olan kara renge bürünmek yas tutanların belirgin davranışları olarak öne çıkmaktadır.

Eski Türklerde Şamanlık’tan bu yana sürdürülen ölümler için aş verme geleneği *Dede Korkut Kitabı*’nda da bulunmaktadır. Bu gelenek göçebe Oğuz boylarıyla birlikte Azerbaycan’a ve Anadolu’ya gelmiştir.²⁷⁶ A. İnan, Dede Korkut’ta tasvir edilen matemde görülen yüz yırtıp saç yolup ağlamak, bağıra çağıra ağıt söylemek, beyaz çıkarıp kara giymek, ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek, at kesip aş vermek gibi unsurların tamamen Şamanizm’in ölümler kültürüne mahsus ayinlerde görüldüğünü belirtmiştir.²⁷⁷ Defin töreninde atkuyruğunu kesme âdetinin MÖ III- IV. yüzyıllarda mevcut olduğunu Altaylardaki “donmuş mezarlar”lardan çıkarılan atların durumu göstermiştir.²⁷⁸

Ölüm, *Deli Dumrul Destanı*’nda bir mücadele gibi algılanmıştır. Deli Dumrul, Azrail’e karşı inatla direnmiştir.²⁷⁹ Ölmek, Türklerin eski inançlarında “kaybolmak” ya da “kaçıp gitmek” deyimleriyle karşılanmış ve ölüm, ruhun kuş gibi bedenden uçup gitmesi şeklinde algılanmıştır.²⁸⁰ Bu düşünce, ölümlerle birlikte bir yok oluşu değil, ruhun uçarak başka yerde varlığını sürdüreceği anlamını taşımaktadır. Ölüm kavramı, başlı başına incelenebilecek bir kavramdır. Konumuz açısından, Şamanizm ve Dede Korkut hikâyelerindeki benzerlikler çerçevesinde yaklaşıldığında, ölüm sonrasında gösterilen davranışlar, eski inançların devam ettiğini göstermektedir.

Sonuç

Şamanizm konusunda önemli çalışmalar yapmış olan A. Arslan’ın ifade ettiği gibi “Türk Şamanizm’i, Orta Asya, Batı ve Doğu Sibiry Türk kültürü başta olmak üzere geniş anlamda Türk dünyasının yaşayıp bugüne kadar yaşattığı Türk kültürünün belkemiğidir.”²⁸¹

Şamanizm, en eski çağlardan beri çeşitli dinlerin tesiri altında kalmış, yabancı dinlerden de birçok unsurlar taşımıştır. Zerdüşt’ün “Hürmüzta”sı (Kurbustan Tengere), Budizm’in “Maitreya”sı (Maytarı Tengere) Altaylının panteonuna Şaman tanrıları sıfatıyla yerleşmişlerdir. Hıristiyanların “Sen Nikola’sı ve Havarilerden Pavlus’u”

²⁷⁵ *Dede Korkut Kitabı*, Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı, s. 70.

²⁷⁶ Gökyay, “a.g.m.”, 1994, s. 79.

²⁷⁷ Abdülkadir İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 470.

²⁷⁸ İnan, “a.g.m.”, s. 471.

²⁷⁹ Roux, *a.g.y.*, s. 203.

²⁸⁰ Roux, *a.g.y.*, s. 205.

²⁸¹ Arslan, “a.g.m.”, 2005, s. 58.

Altay şamanları için tös-töz (ongun) olmuşlardır.²⁸² Bu durum ters yönlü olarak da işlemiş, farklı dinlere geçmiş topluluklar da Şaman örf ve âdetlerini muhafaza etmişlerdir. Müslüman Türklerde görülen yoğ törenleri, ağaçlara bez/paçavra bağlanması, türbe ziyaretleri gibi “Şamanizm kalıntıları” varlığını sürdürmüştür.²⁸³ Bu, bir kültürel süreklilik olarak kabul edilebilir.

Kültürün temel ilkesi insandır. İnsan olmak kültür üretmekle mümkün olmuştur, insan türünün varlığını sürdürebilmesi kültürle sağlanmıştır. Kültürün oluşturulmasında akıl, ruh ve ihtiyaçlar belirleyici olmuştur.²⁸⁴ İnsan, “akıl” ve “ruh” gibi iki esas yeteneği ile “ihtiyaçları” aracılığıyla kültürel yapının temelini oluşturmuştur. Düzen, zaman, amaç, köken, tarih, gelenek, ölüm ve evren kavramları kültürel yapının çatısını oluşturmaktadır.²⁸⁵ Bu kültürel yapı, insan var olduğu müddetçe sürüp gitmektedir. Zaman ve şartlara bağlı olarak kültürel yapıyı oluşturan düşünce ve kavrayışlarda yeni biçimlendirmeler olmaktadır.

Kültür, toplumun içyapısına sinen ve kolay kolay yok olmayan bir olgudur. Toplumun inançları, örf ve âdetleri kültürün birer unsuru olarak sonraki nesillere aktarılır. Karşılaşılan yeni kültür ortamında eski kültürün birikimleri kaybolmaz, ya aynı şekilde ya da yeni oluşumla birlikte harmanlanarak sürdürülür. Hem İslâmiyet’in hem de eski Türk inanışlarının izlerini taşıyan Dede Korkut hikâyelerinde de benzeri bir durum gözlemlenebilmektedir.

Dede Korkut Kitabı’ndaki on iki hikâyede, Şaman kültürü ve düşüncesi sergilenmektedir. Her hikâyede ağırlığı olan Dede Korkut, boydaki savaşçı kahramanların yanında hareket eden, halk arasındaki ihtilafları çözen, merasim ve törenleri yöneten, bilge bir kişi olarak şaman görünümündedir.

Dede Korkut Kitabı’nda tabiat unsurları kişileştirilmiştir. Suyla, dağla, ağaçla dertleşilmiş, onlara haber sorulmuş, zaman zaman öfkelenip kızılmış, beddua edilmiştir. Bu davranış şekilleri, Şamanizm’in tabiattaki her şeyin canlı olduğu ve bir ruh taşıdığı inancının hikâyelerdeki uzantısı gibidir.

Kurban ve adak sunma geleneği, dualardaki dileklerin içerik ve söyleniş tarzı açısından benzerliği, uyku motifi, rüyaların manevi hayata yön vermesi, sayıların önemi, ölüm ve yas törenlerindeki ortak davranış biçimleri, dilin büyüleyici gücünün kullanılması ve benzerleri *Dede Korkut Kitabı*’nın Şamanlık temelini ortaya koymaktadır. *Dede Korkut Kitabı*’nın kültürel sürekliliğin en iyi örneklerinden biri olduğu söylenebilir.

Şamanizm’deki şamanların toplumdaki yeri ve görevi, inançlar, merasimler ve

²⁸² Abdülkadir İnan, “Altay-Yenisey Şamanlığında Eski Unsurlar”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 456 [s. 4556-457].

²⁸³ Abdülkadir İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 462- 479.

²⁸⁴ Ayhan Bıçak, *Tarih Düşüncesi I Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004, s. 23.

²⁸⁵ Ayhan Bıçak, *a.g.y.*, 2004, s. 36.

usuller ile Dede Korkut hikâyelerinde görülen Korkut Ata, kahramanlar, davranış şekilleri, gelenekler arasında bir bağlantı kurulabileceği anlaşılmaktadır. Bu bağlantı, Şamanizm'in izlerinin *Dede Korkut Kitabı*'nda görüldüğü ve benzerlikler olduğu yönündedir.

KAYNAKLAR

- Anohin, A.V.; *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Rusçadan Çev. Dr. Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova, Kömen Yayınları, Konya 2006.
- Arslan, Ahmet Ali; "Türk Şamanizm'inin Kaynağına Doğru", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, Konya 2005, s. 57-74.
- ; "Kızılderili ve Asya Türk Şamanizm'i", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Temmuz 1995, S. 103, s. 34-44.
- ; *Kızılderili ve Türk Şamanizmi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.
- Bıçak, Ayhan; *Türk Düşüncesi I Kökenler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- ; *Tarih Düşüncesi I Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004.
- ; *Evren Tasavvuru*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- Bi Xun; "Dede Korkut Kitabı'nın Şamanlık Temeli", Çev. Alimcan İnyet, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK, S. 10, Ankara 2010, s. 467.
- Çoruhlu, Yaşar; *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002.
- Derdiyok, İ. Çetin; "Dede Korkut Hikâyelerindeki Olağanüstü Motifler ve Kaynakları", *İçel Kültürü*, Yıl: 7, S. 2, s. 3-9.
- Duymaz, Ali; "Tekermelerin Kökeninde Şamanizm Unsurları", *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 10, S. 37, Bahar 1998, s. 114-120.
- Eliade, Mircea; *Şamanizm*, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- Ergin, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2005.
- Ergun, Pervin; *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.
- ; "Dede Korkut Hikâyelerinde Dağ Kültü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2003, s. 75-88.
- Fridman, Eva Jane Neumann; "Tuva Şamanizm'i", Çev. Müfit Balabanlar, *Türkler*, 20. cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 180-188.
- Gökyay, Orhan Şaik; *Dedem Korkut'un Kitabı*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.
- ; "Dede Korkut", *DİA*, C. 9, 1994, s. 77-80.
- Gömeç, Saadettin; *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- Günay, Umay; "Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Dili", *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 10, S. 37, Bahar 1998, s. 3-12.
- Günay, Ünver - Güngör, Harun; *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.
- Güngör, Harun; "Şamanizm", *DİA*, C. 20, 2010, s. 325- 328.
- Hassan, Ümit; *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Alan Yayınları, İstanbul 2000.
- Hoppal, Mihaly; "Milenyum Çağında Şamanizm", *Milli Folklor*, Yıl: 20, S. 77, 2008, s. 106-110.
- İnan, Abdülkadir; "Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler", *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 185-190.
- ; "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 462-479.

- ; “Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü”, *Makaleler ve İncelemeler*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 253-259.
- ; “Türk Destanlarına Genel Bir Bakış”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 220-237.
- ; “Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 491-495.
- ; “Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motiflere ve Kelimelere Ait Notlar”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 176-178.
- ; “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 462-479.
- ; “Altay-Yenisey Şamanlığında Eski Unsurlar”, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 456-457.
- Kalafat, Yaşar; *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.
- Kaşgarlı Mahmut; *Divanü Lugati’t-Türk*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005.
- Köprülü, M. Fuad; *Türk Tarihi Dinisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Ocak, Ahmet Yaşar; *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Orkun, Hüseyin Namık; *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Roux, Jean-Paul; *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İşaret Yayınları, İstanbul 1998.
- Şişman, Bekir; “Kazakistan’da Korkut Ata İle İlgili söylenceler”, *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 10, S. 37, Bahar 1998, s. 51-53.
- İsmail Taş; *Türk Düşüncesinde Kozmogoni*, Kömen Yayınları, Konya 2002.
- Tekin, Talat; *Orhon Yazıtları*, Yıldız Dil ve Edebiyat 1, İstanbul 2003.
- Turan, Mustafa; “Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz’un Menşei Meselesi”, *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 10, S. 37, Bahar 1998, s. 90-104.
- Yıldız, Naciye; “Dede Korkut Hikâyelerinde ve Manas Destanında Ağaç”, *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 10, S. 37, Bahar 1998, s. 47-50.
- Yılmaz, Kemale; “Dede Korkut Destanı’nda Dua”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2, 2010, s. 144-157.
- Yoloğlu, Güllü; “Şamanlar ve Şamanizm Hakkında”, *Milli Folklor*, C. 5, Yıl: 9, S. 33, Bahar 1997, s. 20-21.
- Yusuf Has Hacip; *Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005.
- Yuguşeva, Nadya; “Altaylarda Kamlık (Şamanizm) İnancı ve Anadolu’daki Yansımaları”, Akt: Prof. Dr. Sadık Kemal Kural, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK, S. 590, Şubat 2001, s. 201-210.
- www.hurriyet.com.tr/arsivnews (25.09.2014)
- www.hurriyet.com.tr/kultur-sanat (25.09.2014)